

Ebû Hanîfe'nin Hayatından Çizgiler ve Bıraktığı Miras

Yunus Vehbi YAVUZ

UÜ İlähiyat Fakültesi

1. Ebû Hanîfe'nin Hayatından Çizgiler

1.1. Ebû Hanîfe'nin Şahsiyeti

Adı Numan b. Sabit b. Zûta, künyesi Ebû Hanîfe olup Kûfe halkının fetva ve bilgi kaynağı idi. Hicri 80 yılında Abdül-Melik b. Mervan'ın halifelik döneminde Kûfe'de dünyaya geldi.

Güzel simalı, güzel sakallı, güzel giyimli, uzun boylu bir insandı. Resmi merasimlerde başına siyah renkte “kalensüve” sini giyerdi. Hoş kokular sürünür, yeni ve kıymetli giysiler giyerdi.

Son derece alçak gönüllü, çok susan, az konuşan, az gülen, çok düşünen, çok akıllı, konuşmakta orta yolu izleyen, insanlarla az konuşan, soru sorulmadıkça konuşmayan, bir musibetten çıkmışçasına kaşları çatık ve düşünceli davranan, tartışmalar sırasında kendisine karşı ağır sözler söylenince sabreden biri idi. Ders halkasına bir kadın gelip de soru sorduğu zaman, oturduğu halkadan kalkar ve diğer erkeklerin bakışlarından korumak için kadının üzerine bir örtü atar, ondan sonra sorduğu soruya cevap verirdi.

İlme o kadar değer verirdi ki, oğlu Hammad sıbyan okulunda Fatîha'yı okumasını başarinca hocasına “500” dirhem para hediye göndermişti. Yine ailesi için bir harcama yaptığı zaman aynı miktarda parayı sadaka olarak dağıtırdı.

Ebû Hanîfe, çocukluğunda Irak valisi Haccac'ın zulümlerine, büyük fakîhlere varıncaya kadar, Emevîler e muhalif olan herkesi nasıl cezalandırdığına şahit olmuş, bu çağdan itibaren, içine Emevîler den nefret etme, onların dikta rejimine karşı çıkma duygusu girmişti. Ana-babasından Al-i Beyt sevgisini kazandı. Hatta bir defasında Ebû Hanîfe Medine'de fetva verirken, kendisini ayakta dinlediğini gördüğü Cafer-i Sadık'a şöyle demişti: “Ey Allah Elçisinin oğlu! Sen ayakta dururken Allah beni oturmuş vaziyette görmesin.”

Ebû Hanîfe'nin yetişmesi ve şahsiyetinin oluşmasında etkili olan başlıca beş unsurdan bahsedilebilir: Dâhi derecede zeki oluşu, dindar ve çok zengin bir ailenin çocuğu oluşu, Irak'ın dünya çapında bir ilim ve medeniyet merkezi oluşu, ticaretle meşgul olması dolayısıyla toplumsal yapıyı çok iyi tanımış olması ve tartışmacı kişiliği.

Bunlar arasında önemli bir unsur olarak, onun zengin bir kişi olması çok dikkat çekicidir. Tarihte onun gibi, alanında parmakla gösterilen sadece iki şahsiyetten söz edilebilir. Bunların ikisi de son derece zeki, aynı zamanda zengin kişilerdi. Biri İmam Muhammed b. Hasan Eş-Şeybanî, diğeri hadis ilminin otoritesi olan İmam Buharî'dir. İmam Muhammed gerçi ticaretle uğraşmamış, fakat çok zengin olan babasının geride

bıraktığı ticarî bir müessese onun keskin zekâsı ile birleşmiş ve İmam Muhammed gibi dâhi bir müçtehide oluşturmuştu. İmam Buharî de babasından intikal eden seksen beş bin (85000) dinarı dâhiyane zekâsı ile birleştirerek kendini bütünü ile ilme vermiş ve hadis alanında zirveye oturmuştu. Kur'an'dan sonra en güvenilir kaynak kitap Buharî'nin oluşmasında onun bu zenginliğinin etkisinin zekâsından daha çok olduğuna inanıyoruz.

Ebû Hanîfe'nin, annesine büyük saygısı vardı. Bu saygısı dolayısıyla kilometrelerce uzakta yaşamakta olan bir fakîhin arkasında namaz kılmak için annesini götürüyordu. Annesi bazen oğlunun verdiği fetvaya razı olmayarak kendisini vaizlerden birinin yanına götürmesini ister, o da gönül hoşluğu içinde bu görevi yerine getirirdi. Bir defasında o vaiz kadına demiş ki: "Kûfe'nin en büyük fakîhi senin yanında iken ben sana nasıl fetva vereyim?"¹

Ebû Hanîfe, devlet yöneticileri önünde istiklalini korumuş olup onlar kendisine saygı gösterirlerdi. Ebû Hanîfe, kışın elbiselerin en pahalısını giyer, yolda yürürken üstün elbiseler giyinmeye devam ederdi. Hoş kokular sürünür, temiz ve helal olan rızıklardan ve Allah'ın kullarına helal kıldığı ziynetlerden yararlanırdı.

Ebû Hanîfe, arkadaşlarını kıyafet ve görüntülerine özen göstermeye çağırırdı. Namaza kalktığı zaman; Allah'ın huzurunda duracağı için en iyi elbisesini giyer, hoş kokular sürünürdü.

Bir defasında, üstü başı dağınık birini görmüş, eline bin dirhem para sıkıştırarak kulağına da bu para ile üst başını düzeltmesini fısıldamıştı. Fakat, adam "Benim o paraya ihtiyacım yoktur, ben zenginim, zühdümden dolayı bunu yapıyorum" deyince şu karşılığı vermişti: "Sana şu hadis ulaşmadı mı?: "Allah, verdiği nimetin izinin kulunda görünmesini ister."

Sarhoş olan ve içkili-çalgılı eğlencelerle kendisini rahatsız eden bir komşusuna tahammül gösterir, hiç bir şekilde ondan şikâyetçi olmazdı.

Onun dikkat çeken önemli bir yanı da bol sadaka vermesi, borç para vermesi ve bunun için Kur'an'daki ilkeyi tam olarak uygulamasıydı.²

Ebû Hanîfe, Kur'an okumaya önem verir, boş zamanlarında sürekli Kur'an okurdu. Keskin zekâsı yanında, mantığının güçlenmesinin en önemli sebebinin bu olduğuna inanıyoruz. Hayatı tanıyan Fakîhlerin Kur'an'ı anlaması ile diğerleri arasında büyük fark vardır. Ebû Hanîfe, hayatı okuyor, bunun yanında sürekli Kur'an'ı okuyor; dolayısıyla ikisini amaç noktasında birleştiriyordu. O, nasların amaçlarını çok iyi bildiği için, fikhını en üst noktaya yükseltmişti. Çağımızda da bu tür okumalara şiddetle ihtiyaç vardır.

¹ Zehebî, Menakıbu'l-İmam A'zam, s. 13-19.

² Heysemî, a.g.e, s. 89'dan naklen Kurt, age, s. 110

1.2. Keskin Zekâsı

Ebû Hanîfe, son derece keskin bir zekâyâ sahipti. Bir gün, Halife Harun Er-Reşîd'in huzurunda Ebû Hanîfe'den söz edilince o şöyle demişti: "Allah Ebû Hanîfe'ye rahmet etsin. Başkalarının baş gözü ile göremediklerini o akıl gözü ile görmüştür. Ebû Hanîfe'nin, Hz. Peygamber'in arkadaşlarından yedi kişiye ulaşmış olduğu rivâyet olunmaktadır."³

1.3. Mantık Gücü ve Tartışmacılığı

Ebû Hanîfe, cemaatle kılınan namazlarda tek başına imamın okuyuşunun cemaatin okuyuşu yerine geçeceğine, cemaatin ayrıca Kur'an okumasına ihtiyaç bulunmadığına, dolayısıyla cemaatin namazının geçerli olacağına dair fetva vermiştir. Onun bu fetvasıyla harekete geçen bazı insanlar kendisiyle tartışmak üzere huzuruna gitmişler. Gelenlere önce şu sözleri söylemiş: "Hepinizle ayrı ayrı tartışmam mümkün değildir. İçinizden birini seçin, onunla tartışayım." Onlar da içlerinden birini konuşmacı olarak seçmişler. Bunun üzerine, o gelenlere: "Şimdi bu sizin seçtiğiniz kişi ile tartıştığım zaman bütününüzle tartışmış olur muyum?" tarzında bir soru yöneltmiş, onlar da: "Evet, olursun." Cevabını vermişler. Bunun üzerine Ebû Hanîfe şöyle demiştir: "İşte, böylece biz de imamı cemaat arasından seçtik, dolayısıyla, onun okuyuşu cemaatin okuyuşuna bedeldir."⁴

Ebû Hanîfe, ihtiyaç duyunca, düşüncelerini kolay bir şekilde anlatır, herhangi bir tutukluluk göstermezdi. Haklı olduğuna inandığı, destekleyici delilleri bulunduğu sürece münakaşa ve münazara yapmaktan yılmazdı.⁵

1.4. Muhaliflerinden Çektiği Sıkıntılar

Muhalifi olan sefihlerle mütaasıplar, nefislerine ve heveslerine kapılan bazı insanları Ebû Hanîfe'nin aleyhine teşvik ederek onu küfürle itham etmeye, kendisine saldırmaya iterler, o ise bunlara tebessümle karşılık verirdi.

Bir defasında anılan sefihlerden biri ona kötü sözler söylemeye başlamış, fakat Ebû Hanîfe ona cevap vermek için dersini durdurmamıştı. Dersini bitirip ayağa kalkınca, o sefih kötü sözler söyleyerek ona sataşmaya devam etmişti. Fakat, imam ona iltifat bile etmiyordu. Nihâyet evinin kapısına kadar o sefih kendisini takip etmiş ve hakaret dolu sözlerine devam etmiş. Nihâyet, evine ulaşınca, kapıda durmuş ve ona şöyle demeye başlamıştı: "Bu benim evimdir. Sözünü tamamla ki, içinde bir ukde olmasın, kötülecek bir sözün kalmasın; ne söyleyeceksen söyle, çünkü ben evime gireceğim."

Ebû Hanîfe'nin hasımları ikiye ayrılmıştı: Fakihler ve cahiller. Kendisi şöyle demişti:

³ Kurt Avni, İmam Azam'ın İbadet Hayatı, Altınkalem Yayınları, Ankara, s.32

⁴ Şerkavi Abdurrahman, Şahsiyyatün İslamiyyetün Eimmetü'l-Fıkhi't-Tis'a, Dâr-u İkra', Beyrut, Lübnan, 1981, s.54-55-72,

⁵ Kurt, Avni, a.g.e, s.56.

“Cahillerden kim benim aleyhimde konuşmuşsa ona hakkım helaldir. Fakat, âlimlerden kim aleyhimde konuşmuşsa onlara hakkımı asla helal etmeyeceğim.”⁶

Bir kere, kendisi ile tartışan biri ona: “Ey zındık! Ey Bidatçı!” diye hitap etmiş, o da büyük bir vakar içinde bu zata cevap vermiş: “Benim bu sıfatlara asla sahip olmadığımı bilen Allah seni affetsin. Ben hiçbir şekilde Allah’a ortak koşmadım, sadece onun affını diler, sadece onun azabından korkarım.” demiş ve ardından ağlamaya başlamış. Arkasından o adam: “Ey imam! Bana hakkını helal et.” demiş, o da şunları söylemiş: “Cahillerden kim bizim aleyhimizde söz söylemişse ona hakkımız helaldir.”⁷

Halife Ebu Cafer El-Mansûr, Ebû Hanîfe’ye, ilmi kimden tahsil ettiğini sorunca: “Öğrencileri aracılığı ile Hz. Ömer’den, yine öğrencileri aracılığı ile Hz. Ali’den ve İbn Mes’ud’dan tahsil ettim.” cevabını vermiş. Bunun üzerine: “Sen çok sağlam bir yol tutmuşsun.” demiş.⁸

Hoşgörülü bir kişiliğe sahip olmasına rağmen, Ebû Hanîfe bütün gayretlerini yöneticileri razı kılmaya ve onlara karşı ikiyeüzü davranmaya odaklamış olan fakihlerin hatalarını söyleme noktasında susmazdı. Bu fakihlerin bir kısmı onun halkasına yakın oturmaktaydı, hata yapınca onlara yüklenir, hatalarını ortaya koyar ve doğrusunu insanlara ilan ederdi.

Kûfe kâdısı İbn Ebî Leylâ’nın hatalarını, kalbini hışımla dolduracak şekilde tenkit ederdi. Hatta bir defasında fahiş hatalı bir hükmünü tenkit etmişti de İbn Ebî Leylâ’dan kızgınlık fışkırmıştı. Mesele şu idi: “Deli bir kadın bir adama: Ey zaniyenin oğlu! Demiş.” İbn Ebî Leylâ kâdı sıfatıyla Mescitte kadına had cezası uygulatmış ve ona ayakta celdeleri vurdurmuş ve iki had cezası uygulatmış, biri babaya iftira cezası, diğeri anaya iftira cezası olmak üzere iki türlü had cezası uygulatmış ve celdeleri ayakta vurdurmuştu. Bu durum Ebû Hanîfe’ye ulaştınca: “İbn Ebî Leylâ birkaç yerde hata etti” demiş:

- 1- Kadına mescitte had cezası uygulatmış, oysa had cezaları mescitte uygulanmaz.
- 2- Kadına ayakta celde vurdurmuş, oysa kadınlara oturarak celde vurulur.
- 3- Babası için ayrı, anası için ayrı bir had cezası uygulattı. Oysa bir kimse bir topluluğa iftira atsa ona sadece tek bir had cezası uygulanır. Zira bir suçta iki had cezası birleştirilemez.
- 4- Deli insana had cezası uygulanmaz.
- 5- Ana-baba için had cezası uygulatmış, oysa onlara burada hazır olup davacı olmadılar.

İbn Ebî Leylâ bu olay üzerine Ebû Hanîfe’yi Halifeye şikâyet ederek; kendisini

⁶ Şerkavi age, s.54-55-72.

⁷ Muhammed Ebu Zehra, İslâm’da Fikhî Mezhepler tarihi, s.22’den naklen, Avni Kurt, age, s. 37.

⁸ Muhammed Ebu Zehra, age, s.213’ten naklen, Avni Kurt, age, s. 36.

alçaltmaktan geri durmadığını, insanlar nezdinde cahil mertebesine indirdiğini, bunun da Halifeye ihanet olduğunu, çünkü kendisinin Halife adına fetva verdiğini ifade ederek ithamlarda bulunmuştu.

Halife bu şikâyet üzerine, Ebû Hanîfe'yi kâdılarının verdikleri hükümler hakkında kanaat açıklamaktan ve fetva vermekten engelledi.

Ancak, Halife kendisine yaltaklanan fakihler tarafından verilmiş olan kalben tatmin olmadığı problemleri bir olayla karşılaştığı zaman (emri-i m'ukad) Ebû Hanîfe'ye haber göndererek meseleyi ona sorardı. Fakat Ebû Hanîfe, bütün insanlara fetva vermesine izin vermedikçe Halifenin sorduğu sorulara cevap vermezdi.

Ebû Hanîfe, aynı zamanda, öldürmek ve yakalamak için Müslümanlara karşı savaşa çıkmanın haram olduğu hususunda fetva vermişti. Bu fetva sebebiyle, çağında bazı ordu komutanlarının Alevilere ve yönetim muhaliflerine karşı savaşmalarını engellemiştir.

Bunun örneklerinden biri şudur: Mansûr'un kumandanlarından biri olan Hasan b. Kahtaba Ebû Hanîfe'ye gelerek: "Allah benim tevbeni kabul eder mi?" diye sormuş. Bu kişi, Mansûr'un ordusuna kumanda etmiş ve Alevilerle Abbasî muhaliflerinden çok kimseyi öldürmüştü. Ebû Hanîfe ona şöyle demişti: "Senin bir Müslüman'ı öldürmekle kendini öldürmek arasında serbest bırakıldığın takdirde, kendini öldürmeyi Müslüman kardeşini öldürmeye tercih ettiğini bilersen ve bir daha Müslümanları öldürme cinâyetine dönmeyeceğin konusunda Allah'a söz verersen, bu sözünde de durursan tevben kabul olunur." Kumandan dedi ki: "Evet, ben bu suçu işledim, fakat bundan sonra bir daha herhangi bir Müslüman'ı öldürmeyeceğim konusunda Allah'a söz verdim."

Daha sonra, Aleviler devlete karşı ihtilal girişiminde bulunmuşlar, Mansûr da kumandana onları yakalamasını emretmiş, bunun üzerine kumandan Ebû Hanîfe'ye gelerek görüşünü sormuş, Ebû Hanîfe kendisine: İşte tevbe etmenin zamanı gelmiştir. Eğer verdiğin sözü tutarsan tevbe etmiş olursun, yoksa dünyada da ahirette de yakayı ele verirsin."

Bu fetva üzerine kumandan Alevileri yakalamaktan imtina ederek kendini ölüme terk etmiştir. Mansûr'un huzuruna giderek bundan sonra Müslümanları öldüremeyeceğini söylemiş, fakat buna kızan Halife Mansûr kendisinin öldürülmesini emretmişti. Ancak, Mansûr'un kardeşi: "Biz bir yıldan beri onun aklını kontrol ediyoruz, kendisi delirmiştir." diyerek onu kurtarmıştır.

Bu olaydan sonra Mansûr, sözkonusu kumandanın kimlerle temasta bulunduğunu soruşturmuş, Ebû Hanîfe ile temas ettiği haberi verilince Mansûr bunu içinde bir sır olarak saklamıştı. Nihâyet Ebû Hanîfe'nin hasımları fırsat kollayarak Halife'nin kalbine şiddetli kin tohumları ekerek aleyhine çok kötü bir kanaat oluşturdular ve Ebû Hanîfe'nin işini bitirmesini söylediler. Kendisini fitne çıkarmak, kumandanları caydırmak, halkı devlete karşı kıskırtmak, fakihlerden bir halka oluşturarak bunlar aracılığı ile Halifeye karşı ihtilal yaptırmakla itham ettiler.

Ebû Hanîfe'nin bu hasımlarından bir fakîh, Ebû Hanîfe'nin öğrencilerinin devlete karşı çıktıklarına ve bu sebeple mürtet olduklarına dair fetva vermiş, bir de şunları söylemişti: "Mahallede bir şarapçı vardır demek, orada Ebû Hanîfe'nin arkadaşlarından biri vardır, demekten daha hayırlıdır."⁹

1.5. Âlîcenâplığı

O, öğrencilerine karşı şefkatli bir baba gibi davranır, ihtiyaçlarını gidermek üzere maddî yardımda bulunur, kara günlerinde onları teselli eder, dertlerine ortak olur, evlenme imkânı bulunmayanları evlendirirdi. İmam Ebu Yusuf'un anlattığına göre; Ebû Hanîfe, yaptığı bir iyilikten dolayı kendisine teşekkür edilince buna çok üzülür ve şöyle derdi: "*Bu rızkı benim elimle sana gönderen Allah'tır, asıl ona teşekkür et.*" Ebû Yusuf ayrıca şunu da eklemektedir: Tam 20 yıl süre ile benim ve ailemin geçimini sağlamıştır."¹⁰

Ebû Hanîfe, duygularını frenlemesini bilen, güçlü bir iradeye sahip olup ne kadar kaba konuşulursa konuşulsun, kendisine karşı çıkanlara kaba davranmaz, nezaketi elden bırakmazdı. Kendisine tahammül gösteremeyen ve onu çekemeyenlere karşı hiç kızmaz, şöyle derdi: "*Ey Rabbim! Kimin gönlü daralırsa, kalbimizi ona karşı sen genişlet.*"¹¹

Ebû Hanîfe, büyüklerine karşı son derece saygılı idi. Hocası İmam Hammad ile ilgili şu dikkat çeken sözleri söylemişti: "*Hocam Hammad vefat ettiğinden bu yana, kıldığım namazlardan sonra ana-babamla birlikte ona da dua ederim. Yatağımı da hocamın evine doğru uzatıp hiç yatmadım.*"¹²

Kendisine: "*Hayır ve bereketiniz Kûfe'den dünyanın her tarafına yayılacaktır.*" tarzında iltifat eden birine karşılık, şiirle alçak gönüllülüğünü şöyle ifade etmiştir:

"Ülkeler bozuldu, kâmil insan kalmadı da,

Ben mi layık olmadığım halde,

Seyyid olarak (büyük) anılmaktayım?

Benim halim insanlara sıkıntıdan başka bir şey vermez."¹³

Hız. Ali ve taraftarlarına sevgi beslemesine ve destek vermesine karşın, diğer sahabîleri ihmal etmez, hepsine saygıda kusur etmezdi. Saîd b. Ebî Urube şöyle anlatmıştı: "*Kûfe'ye geldim ve Ebû Hanîfe'nin meclisinde bulundum. O, bir gün Hız. Osman'ı andı ve ona Allah'tan rahmet diledi. Ben de kendisine: "Allah senden rahmetini hiçbir zaman*

⁹ Şerkavî, age, s.68.

¹⁰ Avni Kurt, age, s. 40.

¹¹ Ebu Zehra, age, s.71'den naklen Avni Kurt, s. 38.

¹² Avni Kurt, s. 42.

¹³ İbn Hacer, age, s.176'dan naklen, Avni Kurt, age, s. 43.

esirgemesin, bu ülkede senden başka, Osman b. Affan için hiç kimsenin rahmet dilediğini duymadım.” dedim.¹⁴

1.6. Eğitimi

Ebû Hanîfe, eğitiminden söz ederken; kendisini önce kıraat, nahiv, şiir, felsefe ve o dönemde revaçta olan diğer ilim dallarına verdiğini söylüyor. Daha sonra kelim ve cedel/tartışma ilmi konusunda uzmanlaşıyor ve halk tarafından bu dalda otorite gösteriliyor. Öğrencilerinden Züfer b. Hüzeyl, hocasının kelim konusunda insanların dikkatini çekecek kadar ileri gittiğini söylüyor.¹⁵

Belli bir süre kelim âlimlerinin meclisine katıldıktan sonra diğer halkalara intikal etti. Biraz olgunlaşınca da selef âlimlerinin inanç esaslarını en iyi bilen kimseler olmalarına karşın, bu konuda mücadele etmediklerini, dolayısıyla cedelde hayır olmadığını keşfetti. Kur'an ve hadis ilminde bilgi sahibi olmakta ise hayır olduğunu düşündü. Dolayısıyla, Basra ile Kûfe arasındaki seyahatleri, onu asıl vatanı olan Kûfe'de ortaya çıkan, çağının yeni meselelerine ve bu meselelere çözüm bulma yollarını öğrenme çerçevesinde fıkıh ilminde istikrar edecek şekilde araştırması son buldu.

Ebû Hanîfe, hocası Hammad'ın vefatından sonra öğrencileri tarafından ısrarla onun yerine ilim halkasının başına geçirilmişti. Kendisi bu görevi ancak şartlı olarak kabul etmişti: Bir yıl süre ile eğer arkadaşları kendi ders halkasına katılmaya söz verilerse bu görevi kabul edeceğini söylemiş, arkadaşları da bu teklifi kabul etmişlerdi.¹⁶

1.7. Ticarî Hayatındaki Güvenilirliği

Hayatını ipek elbise ticareti ile kazanmış, ticaretini zamanla geliştirerek bir atölye de kurmuş ve ürettiği mallar, sadece Kûfe'de değil, Kûfe sınırını da aşarak İslam dünyasının çeşitli uzak beldelerine kadar pazar bulmuştur. Ticaretinin giderek genişlemesi ve güvenilirliğinin halk tarafından tanınması, insanlar büyük miktarlarda paralarını onun ticarethanesine emanet etmelerine sebep olmuş, dolayısıyla onun ticarethanesi bir tür bankaya dönüşmüştü. Kaynakların verdiği bilgiye göre; vefatında kendisine emanet edilen paraların miktarının (50.000.000) elli milyon dirheme ulaşmış bulunması, onun halk nezdinde ne kadar güven sağladığının açık bir göstergesidir. Abbasî devletinin bütçesinde mevcut paraların miktarının (65.000.0000) altmış beş milyon dirhem olduğunu düşünürsek, ona emanet edilen paraların miktarının büyüklük ölçüsünü anlamak mümkündür.

¹⁴ M. Ebu Zehra, s.221-222'den naklen Kurt, age, s. 45.

¹⁵ Şerif, M.M. İslam Düşünce Tarihi, II, 302, Ebu'l-A'la El-Mevdu'dî'den Türkçeye çeviren Y. Ziya Cömert, İnsan Yayınları, İstanbul, 1990.

¹⁶ Şerkavi, age, s.54-55-72.

Ekonomik hayattaki geniş deneyimleri, onun fıkında etkisini göstermiş, fıkhîta nazariye ile pratiği birleştirmesine sebep olmuştur. Ebû Hanîfe fıkının diğer mezheplere oranla daha tutarlı ve daha kolay olmasının sebebinin bu noktada düğümlenmekte olduğunu düşünmekteyiz. Daha sonra, fıkhî tedvininde şüphesiz bu deneyimlerinin ona yardımı çok büyük olmuştur. Bağdat şehrini kurarken Halife Mansûr'un kentin inşa denetimini ona vermiş olmasında bu deneyiminin rolü büyük olmuştur. Bu görevi ise dört yıl sürmüştür.¹⁷ Hasan b. Ziyad'ın anlattığına göre Ebû Hanîfe kesinlikle zenginlerden hediye kabul etmezdi.¹⁸

1.8. Devlet Adamları İle İlişkisi

Ebû Hanîfe, devlet adamları ile ilişkisinde özel bir hassasiyet gösterirdi. İster vali, ister devlet başkanı olsun, hiçbir devlet adamından hediye kabul etmezdi. O, devlet bütçesinden mal almaktan kesinlikle kaçınırdı. Bunun bir sebebi, kendi ifadesiyle, devlet malında devlet adamlarının ya da fıkhîta kimlikleri açıklanan kimselerin hakkı bulunduğu görüşüdür. İkinci sebebi ise hediye ve ihsan kabul etmenin ilim adamını alçaltacağı düşüncesidir. İlim adamı kendini ve ilmini küçük düşürmemeli, şerefini her yerde korumasını bilmelidir. Hatta bu sebeple, Ebû Hanîfe ticaretten elde ettiği kazançla âlimlere karşı mürüvvet gösteriyor, onların ihtiyaçlarını karşılayarak ilme destek veriyor; dolayısıyla âlimlerin başkalarına muhtaç olma durumlarını ortadan kaldırmaya çalışarak dinin şerefini de korumuş oluyordu. Onun en dikkat çekici yanlarından biri, ilmi dünyalık için, mevki ve mal elde etmek için öğrenen ve öğretenlerden uzak olmasıdır.¹⁹

1.9. Siyaset Görüşü

Hilafet konusundaki görüşü kesin ve açıktır. Ona göre iktidarı kuvvet yoluyla elde etmek, daha sonra ise zorla biat alarak görünüşü kurtarmak, Halife seçilmek için meşru bir yol değildir. Halife, şûra çerçevesinde görüş açıklama yetkisine sahip olan rey sahiplerinin de görüşleri alınarak seçilmelidir. Ebû Hanîfe bu görüşünü, hayatının tehlike altında olduğu bir zamanda hiç çekinmeden dile getirmiştir.

Mansûr'un genel sekreteri Rebi' b. Yunus'un anlattığına göre; Mansûr Ebû Hanîfe, Malik ve İbn Ebi Zî'b'i sarayına çağırıp, Allah'ın kendisine verdiği hükümdarlık hakkındaki görüşlerini, buna layık olup olmadığını sormuş. İmam Malik: "Eğer layık olmasaydın Allah onu sana vermezdi" demiş, Said b. Ebi Zî'b: "Allah dünyanın hükümdarlığını dilediğine verir, âhiret sultanlığını ise onun için gayret sarf edenlere ve Allah'ın yardım ettiklerine verir. Ona itaat edersen Allah'ın yardımı seninle beraber olur, itaat etmediğin takdirde

¹⁷ Şerif, M.M., age, II, 303.

¹⁸ Şerif, M.M., age, II, 303.

¹⁹ M. Ebu Zehra, Ebû Hanîfe, s.36'dan naklen ; Kurt, age, s. 56.

yardım senden uzaklaştırılır. Halifelîğe gelince, doğrusu o ancak takva sahibi kimselere danışılarak kurulur. Halifelîği güç kullanarak ele geçirenler ona layık değillerdir. Sen ve yardımcıların Allah'ın yardımından yoksun kimselersiniz. Şimdi eğer Allah'tan size esenlik vermesini ister, takva ile ona yaklaşmaya çalışırsanız, onun lûtfuna mazhar olursunuz. Aksi takdirde sizler ancak nefsinin arzularına uyanlardan olursunuz.” cevabını vermişti.

Mansûr, üçüncü olarak Ebû Hanîfe'ye dönüp bu konudaki görüşünün ne olduğunu sorunca o şu cevabı vermişti: *“Doğru yola erişmeyi arzu eden kişi öfkeden kaçınır. Vicdanına danışsan göreceksin ki, bizi Allah için buraya çağırmadın. Fakat utanmadan bize senin hoşuna gidecek ve halka da duyurulacak bazı sözler söyletmek için çağırdın. Doğrusu şu ki, fetva verme yetkisine sahip kimselerden iki âlimin bile ittifakı olmaksızın Halife oldun. Oysa Halife'nin, Müslümanlarla danışma halinde seçilmesi gerekir. Biliyorsun ki, Ebu Bekir Yemenlilerin biati ulaşınca kadar altı ay süreyle birçok konuda karar almaktan kaçınmıştır.”*

Zalim ya da fâsık bir kimsenin Halifelîğinin geçerli olup olmayacağı konusunda Ebû Hanîfe'nin görüşü şöyle özetlenebilir: *“Halife (devlet başkanı) olan kimsenin adaletli olması gerekir. Zalim ya da fâsık olan bir kişi Halife, vali, müftü, kâdı veya hakemliğe getirilemez. Böyle bir kişinin Halifelîğe getirilmesi durumunda bu hükümsüzdür, halkın ona itaat etme zorunluluğu yoktur.”* Bununla birlikte, bir kimsenin hukuka aykırı olarak bu görevlere getirilmesi durumunda, getiriliş biçimine bakılmaksızın, hukuka uygun olarak icraat yaptığı takdirde itaat Müslümanların ona zorunluluğu var olup sosyal ve siyasal alanlarda yaptığı bütün işler geçerlidir. Onun atadığı kâdılarının verdiği hükümler bağlayıcıdır.

“Ebu Bekir El-Cessas, bu konuda Hanefîlerin görüşünü şöyle ortaya koymuştur: *“Zalim ya da fâsık bir kimsenin, Hz. Peygamber, Halife ya da kâdı olması, dinle ilgili meselelerde halkı kendi iradesi doğrultusunda zorlayacağı bir mevkide bulunması caiz değildir. Sözelimi müftü, şahit ya da hadis ravisi olamaz. Kur'an'daki: “Benim ahdim zalimlere verilmez.”²⁰ mealindeki âyet-i kerime dini konularla ilgili işleri yönetme mevkiine gelen kimselerin âdil ve faziletli kimseler olması gerektiğini göstermektedir. Bu âyet, dolaylı olarak fâsıkın Halifelîğinin meşru olmadığını bize anlatmaktadır. Kötülüğü ile tanınmış bir kimse de Halife olamaz. Herhangi bir kötü şahsiyetin bu mevkie gelmesi durumunda, halkın ona uyma ya da itaat etme zorunluluğu yoktur. Yaratıklardan hiç kimsenin, yaratıcıya isyan doğrultusunda emir vermeye yetkili olmadığını söylerken, Hz. Peygamber de aynı şeyleri amaçlamaktaydı. Anılan âyet, ayrıca fâsık bir kişinin vereceği emirlerin geçerli olamayacağı anlamı da çıkmaktadır. Onun şahitliği, Hz. Peygamber'den rivâyet ettiği hadisler ve verdiği fetvalar makbul değildir.”*

İmam Zehebî de Ebû Hanîfe'nin bu görüşte olduğunu doğrulayarak şöyle diyor: *“Ebû Hanîfe, vergileri (ganimet ve feyler) gereği gibi kullanmayan yahut adaletsiz emirler*

²⁰ el-Bakara sûresi, 2/124.

veren bir Halifenin hilafet görevinin düşeceğini, emirlerinin de geçerli olmayacağını vurgulamaktadır.”²¹

Kamunun mülkiyet hakkı konusunda da dikkat çeken şu görüşünü özellikle burada kaydetmekte yarar vardır: Yine Zehebî'nin naklettiğine göre; Ebû Hanîfe'nin konu ile ilgili görüşü şudur: “Halife olarak adlandırılan kişinin kamuya ait malları kullanması zulüm olup caiz değildir. Bunun yanında yabancı devlet adamlarının Halifeye verdiği hediyeler kendisine ait değildir. Bu gibi hediyeleri kendi şahsi servetine katması da caiz değildir. Bunlar Halifeye ya da ailesine ait değil, beytü'l-mal'e/hazineye verilmelidir. Çünkü bu kişi eğer devlet başkanı olmayıp uluslararası planda dikkat çekmeseydi, kimse ona bu hediyeleri vermeyecekti.”

Ebû Hanîfe, bunlar yanında, Halifenin halkın parasını çar-çur etmesine ve devlet malından hediyeler dağıtmasına da karşıydı. Halifelerden hediye kabul etmemesinin asıl sebebi de bu idi.

Ebû Hanîfe'nin dikkat çeken hayat çizgilerinden biri de devlet yönetimi ile ilgili şu görüşüdür: “Ona göre adalet, teminat altına alınmalı, yargı, yürütmeden bağımsız hale getirilmelidir. Bunun da ötesinde, kamunun haklarını ihlal etmesi durumunda, hâkim hükmünü Halifeye kabul ettirebilmelidir.”

Ebû Hanîfe, hayatının sonuna kadar Halifenin kendisine hayat hakkı tanımayacağına emin olduğu için, öğrencilerini toplayarak onlara şöyle hitap etmişti: “Eğer Halife kamu haklarını gasp suçunu işlemişse, en yetkili kâdı onu şeriatın (hukukun) hükmüne boyun eğdirmelidir. Esasen Emevî ve Abbasîler tarafından kendisine teklif edilen kâdılık görevini kabul etmemesinde yargının bağımsız olmadığı yolundaki kanaatinin etkisi büyük olsa gerektir. O, Halife'nin ve saray erkânının kendi vereceği hükümlere karışmalarından endişe ediyordu.”

Ebû Hanîfe'nin siyasîler hakkındaki olumsuz kanaati onun ısrarlı teklifler karşısında devletin en yüksek hüküm mevkiinin kendisine teslim etmek kararına karşı verdiği cevaplar, çok dikkat çeken çizgilerdir:

“Kûfe kâdısı Yezîd b. Ömer b. Hubeyre, Ebû Hanîfe'ye kâdılık görevini kabul etmesi için baskı yapan ilk Emevi valisi idi. Bu baskı olayı Irak'taki Emevi karşıtı ayaklanmaların iki yılda yönetimi tümü ile yıkacak bir hızla geliştiği (13h/747m) yılında vuku bulmuştu. İbn Hubeyre nüfuz sahibi ilim adamlarının desteğini sağlamak ve bunu Emevîler lehine kullanmak istiyordu. Ebû Hanîfe, İbn Ebî Leylâ, Davud b. Ebî Hind ve İbn Şübrüme başta olmak üzere, ilim adamlarını huzuruna çağırarak ve kendilerine yüksek devlet makamları teklif etmişti. Sıra Ebû Hanîfe'ye gelince, ona hitaben şu teklifte bulunmuştu: “Şimdi mührümü sana veriyorum. Öyle ki, senin onaylamadığın hiçbir emir geçerli olmayacak, senin iznin olmadan hazineden para çıkmayacak.”

²¹ Şerif, M.M. , age, 2/309-312.

Fakat Ebû Hanîfe Yezîd 'in bu teklifini kabul etmedi. Yezîd bunun üzerine kendisini zindana attırıp kırbaçla tehdit etti. Diğer ilim adamları Ebû Hanîfe ile görüşerek ısrarlı olmamasını, kendine acımasını istediler; “Bu hizmet senin için olduğu kadar bizim için de iğrençtir. Ancak, biz onu baskı karşısında kabul ettik, sen de kabul et” ricasında bulundular. Bu ısrar karşısında Ebû Hanîfe onlara şu cevabı vermişti: “Bana Vâsıt Camiinin kapılarını saymayı bile teklif etse, o teklif ettiği için yapmazdım. Böyle iken masum bir kimsenin öldürülmesi için yazacağı bir fermanın altına imza koymayı nasıl kabul edebilirim? Yemin ederim ki; onun devlet sorumluluğunu asla paylaşmayacağım.”²²

Ebû Hanîfe'nin ifade özgürlüğü konusundaki görüşleri de dikkat çekicidir. Ebû Hanîfe'ye göre, toplumda ve devletin yapısında ifade özgürlüğü mahkemelerin bağımsızlığı kadar önemlidir. Kur'an özgürlüğü, emr-i bil-maruf ve nehy-i ani'l-münker ifadesiyle açıklamaktadır. Ona göre mutlak bir ifade özgürlüğü hakkı, bazen uygun olmayan zararlı, gayri ahlakî ve hatta mütecaviz bir şekil olabilir. Hiçbir hukuk sisteminde buna hoşgörü ile bakılması mümkün değildir. Buna bağlı olarak, Kur'an, ifade özgürlüğünü “İyilikleri emretme ve kötülüklerden sakındırma” ifadesi ile sınırlandırarak onu diğer özgürlüklerden ayırmaktadır. Ebû Hanîfe'ye göre, ifade özgürlüğü bu çerçevede sadece kaçınılmaz bir hak değil, aynı zamanda bir kamu görevi olarak da ilan edilmektedir.

İşte Ebû Hanîfe, bu hak ve sorumluluğun bilincinde idi. Halk, siyasal sebeplerle, ifade özgürlüğünden ve sorumluluk şuurundan uzaklaştırıldığı için, o hem sözleri hem de tavırları ile bu ruhu halk içinde yeniden canlandırmaya çalışmış; dolayısıyla hak ve özgürlüklerin istismar edilebileceği noktaları açıklamıştır.

Ebû Hanîfe, mahkemeler karşısında ifade özgürlüğünü de yine aynı anlamda kabul etmiştir. Herhangi bir mahkeme yanlış bir hüküm verdiği zaman o hükümde bulunduğu hukukî hatayı göstermekten kaçınmamıştır. Onun nazarında mahkemelere karşı saygılı olmak, mahkemelerin yanlış kararlarına göz yummak demek değildir. Bu yüzden, mahkemelerin verdiği kararlar hakkındaki kanaatlerini açıklaması uzun süre kendisine yasaklanmıştı.

Ebû Hanîfe, ifade özgürlüğünü savunurken o derece ileri bir noktadadır ki, meşru bir yönetici ya da onun adil yönetimi aleyhinde konuşan ve bunu Halifeye sövüp sayma ve onu öldürmek istediğini söyleme noktasına kadar vardırıran bir kimsenin bile hapsedilmesini ya da cezalandırılmasını caiz görmemektedir. Bunu yapmak, ancak silahlı isyana girişmesi ya da asayiş ihlal etmesi durumunda mümkün olabilirdi. O, bu düşünceye Hz. Ali döneminde ortaya çıkan bir olaydan hareketle varıyordu. Rivâyet olunduğuna göre, beş kişi Kûfe caddelerinde açıkça Halifeye sövme suçundan tutuklanarak Hz. Ali'nin huzuruna getirilmişlerdi. Bunlardan biri ayrıca Hz. Ali'yi öldüreceğini söylemekle suçlanıyordu. Hz. Ali, onun serbest bırakılmasını emretmişti.

²² Şerif, M.M., age, II, 313-314.

Kendisine karşı: “Ama bunlar seni öldürmeye niyet ettiler.” tarzında soru yöneltince şu cevabı vermişti: “Beni öldürmeye niyet ettikleri için mi onları öldüreceğiz?” Bunun üzerine: “Ama bunlar sana küfür de ettiler” denilince: “Hoşunuza gidince siz de onlara küfredebilirsiniz” cevabını vermiştir.²³

Görüldüğü gibi, Ebû Hanîfe yaşadığı dönemin siyasal çalkantıları içinde, yöneticilerin düştükleri hukuk ve kanun tanımaz tavırlarına, mahkemeler önündeki ifade özgürlüğünü engelleme çabalarına karşı büyük bir hukuk mücadelesi vermiş, kanun hâkimiyeti uğruna hapisaneyi, kırbaçlanmayı, hatta şehit olmayı, siyasal amaçlı yüksek mevkilere tercih ederek tarihte iz bırakan bir özgürlük mücadelesi örneği göstermiştir.

Zalim yöneticilere karşı tutumu: Hadisçilerin büyük bir kısmı devlet başkanının zulmüne karşı sesini yükseltmeye, düşündükleri şeyleri onun yanında söylemeye cevaz veriyorlar, ancak meşru hakları gasp edip zalimce kan dökerek sınırları aştığı zaman bile ona karşı ayaklanmanın caiz olmadığını savunuyorlardı.

Fakat Ebû Hanîfe onlardan farklı düşünüyordu. Ona göre; zalimin hilafeti temelde yanlıştır, dolayısıyla desteklenemez, yıkılması gerekir. Zalim devlet başkanına karşı ayaklanmak halkın sadece hakkı değil, aynı zamanda görevidir. Böyle bir isyan sadece caiz değil, belki zorunludur. Ancak, bunun için bir kayıt koyuyordu. Ön şart olarak zalim ya da mütecaviz Halifenin yerine adil ve fazilet sahibi birini getirmeyi ileri sürüyordu.²⁴

Ebû Hanîfe, yönetim hakkının Âl-i Beyt’e ait olduğu görüşünde olup bu görüşünü korkusuzca ilan eder, alevilerin yönetime Abbasilerden daha çok yetkili olduğunu söylerdi.

1.10. Ebû Hanîfe’yi Değerlendirenler

Hasan b. Salih’ten: “Ebû Hanîfe çok takva sahibi, haramdan korkan, haram olma şüphesi ile birçok helali terk eden biri idi. Kendini ve ilmini, ondan daha çok koruyan birini görmedim. Onun bütün çeyizi (hazırlığı) kabrine kadardı.”²⁵

Nadr b. Muhammed’dan: “Ebû Hanîfe’den daha çok takva sahibi birini görmedim. Şakalaşmayı beceremez, şaka söz konuşmazdı. Onu kakhaha ile gülerken hiç görmedim, sadece gülümserdi.”²⁶

²³ Şerif, M.M., age, II, 315-316.

²⁴ Şerif, M.M., age, II, 316.

²⁵ Saymerî, Ebû Hanîfete ve Ashabuhû, Dâru’l-Kütübi’l-Arabî, 2. Baskı, Beyrut, 1976, s. 23.

²⁶ Saymerî, age, s. 33.

Yezîd b. Hârûn'dan: "Ebû Hanîfe'den daha yumuşak huylu birini görmedim".²⁷ ; "Bin âlimden bilgi yazdım, onlardan bilgi yükledim. Allah'a yemin olsun ki, Ebû Hanîfe'den daha çok takva sahibi ve dilini ondan daha çok koruyan birini görmedim."²⁸

Muğîre onun hakkında şunları söylemiştir: "Ebû Hanîfe'nin meclisinde bulun, ondan fıkıh öğren. Zira İbrahim (En-Nehaî) eğer hayatta olsaydı meclisine oturur, ondan fıkıh öğrenirdi."²⁹

Rivâyet olunduğuna göre; Ebû Hanîfe Medine-i Münevvere'ye gitmiş ve İmam Malik ile bir gün ihtilaflı olan bazı olayların hükmü hakkında tartışmışlar. Bu tartışmada Mısır fakîhi İmam Leys b. Sa'd da bulunmuştu. Tartışma uzun sürmüş, İmam Malik münazaranın şiddetinden terlemişti. Ebû Hanîfe dışarı çıkınca, İmam Malik onun hakkında şunları söylemişti: "Ey Mısırlı! Ebû Hanîfe gerçekten fakîhtir."

Çağdaşı Ebu Süleyman, onunla ilgili olarak şöyle demiştir: "Ebû Hanîfe hayranlık uyandıran bir âlimdir. O, ilmin mucizelerinden bir mucizedir. Ebû Hanîfe'nin görüşlerinden yüz çevirenler, kendisini anlamaya gücü yetmeyenlerdir."³⁰

Abdullah b. Davud El-Hureybî'den: "Eserleri (hadisleri) istersen Süfyan Es-Sevri var. Şu derinliği istersen Ebû Hanîfe var."; "Bütün Müslümanların beş vakit namazda Ebû Hanîfe için dua etmeleri vaciptir."³¹

Yezîd b. Hârûn'dan: "Gördüğüm en büyük fakih Ebû Hanîfe'dir."³²; Şeddad b. Hakîm'den: "Zamanında Ebû Hanîfe'den daha büyük bir fakîh görmedim."³³; Abdullah b. Mübarek'ten: "Ebû Hanîfe mucize bir âlimdi."³⁴

Ebu Hayyan Et-Tevhîdî'den: "Krallar yönettikleri zaman Hz. Ömer'in iyalidirler, fakîhler kıyas yaptıkları zaman Ebû Hanîfe'nin iyalidirler, Hadisçiler isnatta bulundukları zaman Ahmed b. Hanbel'in iyalidirler."³⁵

Aynî, onun hakkında şunları söylemektedir: "Büyük müçtehitlerden bir topluluk onun hakkında övgü dolu sözler söylemişlerdir: Abdullah b. Mübarek, Süfyan b. Uyeyne, A'meş, Süfyan Es-Sevrî, Abdurrazzak, Hammad b. Zeyd, Veki' bunlardan bazılarıdır. İmam Malik,

²⁷ Zehebî, age, s. 25.

²⁸ Saymerî, age, s. 23.

²⁹ Zehebî, age, s. 29.

³⁰ M.Ebu Zehra, age, s. 69.

³¹ Zehebî, age, s. 29, 32.

³² Zehebî, age, s. 30.

³³ Zehebî, age, s. 30.

³⁴ Zehebî, age, s. 30.

³⁵ Zehebî, age, s. 21 (İyal: Çoluk çocuk, aile efradı) demek olup mecaz bir ifadedir.

İmam Şafiî ve Ahmed b. Hanbel ile diğer fakîhlerden çok sayıda kişi onun görüşleri ile fetva verirlerdi.³⁶

İmam Evzaî Ebû Hanîfe ile tanışmadan önce ondan hoşlanmazdı. Kendisi ile karşılaşıp yakından tanıyınca, İbn Mübarek'e şunları söylemiş: "Bu adama ilminin ve aklının çokluğu sebebiyle gıpta ettim. Allah'tan bağışlanmamı dilerim, çok açık bir yanığı içinde idim. Bu adamdan ayrılma, ona sarıl. Çünkü o bana anlatılanların tam tersi olan biridir."³⁷

İbn Maîn'den: "Ebû Hanîfe sika/güvenilir derecesinde hadis bilgisine sahip olup ezberlemediği bir hadisi nakletmezdi."³⁸

Kıraat hocası İmam Âsım, ona soru sorar, onun görüşü ile amel eder ve ona şöyle derdi: "Allah sana hayırla karşılık versin. Küçük iken sen bize geldin, büyük iken de biz sana geldik."³⁹

Ali b. Âsım'dan: "Ebû Hanîfe'nin akli dünyadaki insanların yarısının akli ile tartılsa, onun akli onların aklından daha ağır gelirdi."⁴⁰

Ebû Hanîfe İmam A'meş ile birlikte bulunuyordu. Ameş ona soru soruyor, o da bu sorulara cevap veriyordu. A'meş hayret ederek: "Sana bu kadar bilgi nereden geldi?" deyince Ebû Hanîfe: "Sen bize İbrahim'den, Şa'bî'den şöyle, şöyle naklettin", cevabını vermişti. Buna karşılık A'meş kendisine şöyle dedi: "Ey fakihler topluluğu! Sizler tabiplersiniz, bizler ise eczacıyız."⁴¹

Muhammed b. Meymûn da şunları söylemiştir: "Ebû Hanîfe'nin yaşadığı zamanda ondan daha âlim, daha çok takva sahibi, fıkıh bilgini ve zahid biri yoktur. Allah'a yemin ederim ki, onun dersini dinlemeyi (100.000) dinar para kazanmaya değışmem."⁴²

Halef b. Eyyub ise şunları söylemiştir: "İlim Allah'tan Resûlü'ne, ondan ashabına, ashabından tâbiûna, tabiun'dan da Ebû Hanîfe'ye intikal etti ve onda karar kıldı. İnsanlar onu ister sevsinler, ister sevmesinler, bu Allah'ın ona lütfu ile olmuştur."

İmam Şafiî de Ebû Hanîfe hakkında şu dikkat çeken sözleri söylemiştir: "İmam Azam'ın fikhını bilmeyen, fıkıh anlayamaz, amacına da ulaşamaz."⁴³ ; "Hiçbir ana Ebû Hanîfe gibi akıllı bir çocuk doğurmamıştır."⁴⁴

Bir adam, Ebû Hanîfe'nin öğrencilerinden İmam Vekî'in yanında: "Ebû Hanîfe hata

³⁶ Gîranevî, Ebû Hanîfete ve Abhabuhu, b. 43.

³⁷ Gîranevî, age, s. 53.

³⁸ Gîranevî, age, s. 33.

³⁹ Gîranevî, age, s. 36.

⁴⁰ Zehebî, age, s. 37.

⁴¹ Saymerî, age, s.13.

⁴² İbn Hacer, age, s. 93'ten naklen Kurt, age, s. 46.

⁴³ Aliyyu'l-Kari, s.9'dan naklen Kurt, age, s. 47.

⁴⁴ Avni Kurt, İmam Azam'ın İbadet Hayatı, s.32.

etti.” demişti. İmam Veki’ ise adamı onun aleyhinde konuşmaktan engelleyerek şöyle cevap vermişti: “Düşük hatta çok sapık insanlar ancak böyle konuşur. Ebû Hanîfe nasıl hata eder ki? Yanında Ebu Yusuf ve Muhammed gibi fıkıh bilginleri, bir o kadar hadis bilginleri, bir o kadar da Arap dili ve edebiyatı alanında ihtisas yapmış dil bilginleri, Fudayl b. İyaz ve Davud Et-Taî gibi zahit kişiler varken, bir kimse nasıl hata edebilir ki? Bu kadar güçlü arkadaşları bulunan kimse hiç hata eder mi? Eğer hata etmiş olsaydı, bu zatlar onu düzeltirlerdi.”

1.11. Çektiği Çile

Mansûr’un birinci veziri, Halife nezdinde Ebû Hanîfe aleyhine bir tuzak düşündü. Bunun için, Musul halkının Halifeye isyanını fırsat bildi. Oysa daha önce Musullular kendi aleyhlerine şu şartı kabul etmişlerdi: Eğer Halifeye isyan ederlerse, malları da kanları da helal olacaktı. Bu isyan dolayısıyla Halife, İbn Şübrüme ile İbn Ebî Leylâ’ya haber göndererek Musul halkı hakkındaki görüşlerini sormuş, Musul halkını yakalamak için bir ordu hazırlamıştı.

Kurnaz Birinci vezir, Halife’ye Ebû Hanîfe’yi de toplantıya çağırmaı teklif etmişti. Çünkü o biliyordu ki, Ebû Hanîfe’nin takvası, cesareti ve sahip olduğu bütün üstünlükler onu, Halifenin görüşüne karşı çıkmaya itecektir. İşte bu üç fakîh, Mansûr’un huzurunda bir araya getirildiler. Mansûr onlara Musul halkının hükmü konusundaki görüşlerini sorunca Ebû Hanîfe sükût etmişti. Diğer iki fakîh Musulluların yakalanıp cezalandırılmaya hak ettikleri konusunda görüş bildirmişlerdi. En son Ebû Hanîfe konuşmuş ve Halifenin Musul halkını yakalama hakkının bulunmadığına hükmetmişti. Bunun için de Musulluların, daha önce baskı altında, yetki sahibi olmaksızın can ve mallarının mübah olduğunu kabul etmişlerdi. Bunun için Halifeye şu soruyu sormuştu:

“Bir kadın evlilik akdi olmaksızın, kendini bir erkeğe mubah kılrsa, kadın bu şekilde hibe edilen kimseye helal olur mu?” Halife cevap vermiş: “Hayır, olmaz” Bunun üzerine Ebû Hanîfe Mansûr’dan, Musulluların kanları ve mallarından elini çekmesini istedi ve “Onların kanı sana haramdır” dedi. Halifenin ordusunu, Müslümanları vurma yerine, sınırları beklemek için, ya da İslam’ı yaymak üzere yeni bir fetih olayı için sevk ve idare etmesini istedi. İşte bu sözler, Halifenin canını sıktı ve Ebû Hanîfe’nin huzurdan ayrılmasını emretti. Halifenin etrafında bulunanlar, başta Kadîl-Kudat İbn Ebî Leylâ olmak üzere, onu yakalamak için rahatsız etmeye başladılar, İbn Şübrüme de onlara uydu.

Saraydan ayrılan Ebû Hanîfe, evine geçti. O kendi kendine şöyle diyordu: “İbn Ebî Leylâ, şahsen bir hayvan için helal kabul etmediğim can almayı, benim için helal kabul etti.”

İddiaya göre, İbn Ebî Leylâ ile İbn Şübrüme ve Sarayda Ebû Hanîfe’ye düşman olan gurup Halife’nin, Ebû Hanîfe’ye teklif edeceği bir makam karşılığında, onu yok etmesi için gerekli olan tuzakları kurdular. Eğer teklif edilen makamı kabul etmezse o takdirde İslam

hukukuna göre, şer'î bir görevi yerine getirmemekten dolayı cezalandırılmalı ve ümmet içinde de teşhir edilmelidir. Bunu yapmak artık vaciptir. Çünkü ümmete hizmet etmekten kaçmaktadır.

Planlarını gerçekleştirmek üzere, halife'ye, Ebû Hanîfe'ye hediye göndermekten işe başlamasını teklif etmişlerdi. Çünkü biliyorlardı ki, Ebû Hanîfe asla devletten hediye kabul etmez. Halife bu öneriyi yerinde görerek uygulamaya koydu. Ona çok miktarda mal ve cariyeyi hediye olarak gönderdi. Fakat Ebû Hanîfe, kendisine teşekkür ederek bunları geri gönderdi. Daha sonra kâdılık görevini kabul etmesini yahut kadıların zorlandıkları konularda müracaat edecekleri merci konumundaki devletin müftüsü olmasını teklif etti. Çünkü Ebû Hanîfe devletin kâdılarını kötülüyor, halka onların cahil olduklarını ifşa ediyordu.

Ebû Hanîfe, bütün bu teklifleri reddetmişti. Bunun üzerine Halife kendisine, teklifini reddetme sebebini sormuş, o da şu cevabı vermişti: “Allah’a yemin olsun ki, ben rıza halinde bana kötülük yapmanızdan emin değilim, gazap halinde senden nasıl emin olabilirim ki? Senin aleyhine bir hüküm vermek durumu ortaya çıksa yahut senin aleyhine hüküm vermiş olsam, sonra bu hükümden dolayı beni Fırat nehrinde boğmakla tehdit etsen, Fırat'ta boğulmayı tercih ederdim. Sonra şu etrafındaki devlet adamları var ya! Onlar senin adına kendilerine ikramda bulunacak birine ihtiyaç duyarlar, ben bunu yapamam. Yani, çevrendeki insanlar senden ikram alabilmek için yordakçı birini isterler, ben yordakçılık yapamam.”⁴⁵

Başta birinci vezir ve iki fakîh İbn Ebî Leylâ ile İbn Şübrüme olmak üzere, Devlet erkânı Halifeyi kuşatarak etki altına almışlardı. Oradakiler Ebû Hanîfe'ye karşı tehdit yolunu gösterdiler ve onun söylediklerine karşı çıktılar. Mansûr Ebû Hanîfe'nin boğazını sıkarak “Yalan söylüyorsun” dedi. Buna karşılık, Ebû Hanîfe rahat bir eda ile: “İşte şimdi kendi aleyhine hüküm verdin. Yalancı olan birini emanetin olan bir göreve kâdi olarak nasıl atarsın?” dedi. Halife buna cevap veremedi.

Bir müddet sonra gönderdiği hediyeleri neden geri çevirdiğini sordu. O da şöyle cevap verdi: “O hediyeler Beytül-malden (Devlet hazinesinden) çıkmıştır. Savaşanlar, fakirler ve devlet görevlerinde çalışanlar dışındaki insanların, Beytül-maldaki mallarda hakları yoktur. Ben bu sayılanlardan hiç biri değilim. Bu söz üzerine Ebû Hanîfe'nin hapsedilmesini ya da kâdılık veya müftülük görevlerinden birini kabul edinceye kadar kendisine sopa ile vurulmasını emretti.

İşte orada 70'sine ulaşmış yaşlı bir insan, çatışmaların, desiselerin, düşüncelerin, streslerin, hasetlerin, fıkhnın ve ilmin zorluklarına tahammül göstermenin ağırlığı altında eziliyor, çoğunlukla karanlık bir hapishanenin kubbesi altında dövülmeye devam ediliyor, Halifenin elçileri onun hediyelerini ve kâdılık makamını kabul etmesi için ona arz

⁴⁵ Şerkâvî, age, s 70-71.

ediyorlar, o da bunu reddediyordu. Sonra yeniden işkence uygulanmak üzere, tekrar hapis haneye götürülüyor, bu tekliflerin arzını tekrarlıyorlar, o da reddetmeyi tekrarlıyor, Allah'a şöyle yakarıyordu: "Allah'ım! Kudretinle bunların kötülüğünü benden uzaklaştır." İşte, bu şekilde kendisine yapılan işkence tekrarlanıyor, nihâyet sağlığı bozuluyor ve ölüme yüz tutuyordu. Ona bu işkenceleri reva görenler ise hapisten çıkınca yapılanları anlatması ve insanların galeyana gelerek rejime karşı çıkmasından endişe ederek, bütünü ile kendisinden kurtulmak için, onu zehirlemeyi planladılar ve maalesef bu planlarını gerçekleştirdiler. Ebû Hanîfe'yi zehirledikten sonra o ölüm sarhoşlukları arasında mücadele veriyordu. Kendisi, kimseye bir şey anlatabilecek durumda değildi.

Hayatının sonu olduğunu hissedince, dünyanın bu en büyük âlimi sadece şu vasiyette bulunabilmişti: "Beni Halifenin ya da onun adamlarının gasp etmediği bir toprağa gömün." Cenazesinde (50.000) Iraklı Müslüman toplanmış, Halife de cenazesine katılmak zorunda kalmıştı. Kendisinden sonra gelen hiçbir fakîhin maruz kalmadığı azap ve işkencelerle hayatı noktalan, düşünce özgürlüğünün kahraman şehidi, düşüncenin cesur ve kahraman savunucusu...⁴⁶

İşte, hayatının son yıllarında en büyük müçtehit anlamında İmam Azam diye tanınan zat, ölümsüz hayatına kavuştu. Onun bıraktığı miras dünya durdukça sürecektir. Ruhu şad olsun aziz şehîd imamımızın!...

2. Ebû Hanîfe'nin Bıraktığı Miras

2.1. Ebû Hanîfe'nin Metodu

2.2.1. Ders Okutma Metodu

Ebû Hanîfe, günlük hayatında zamanlarını ikiye ayırmıştı. Bir kısmında ortağı yardımı ile sürdürdüğü ticaretle, diğer kısmında da ilimle uğraşmaktaydı. Ticaretini kuvvetli bir şekilde dinî esasa dayandırmıştı. Ticaret hayatı onun fıkhnın gelişmesinde büyük bir fayda sağlamıştı.

Ebû Hanîfe, derslerini sadece kuru bir takrir tarzında vermez, Müzakere ederek, tartışarak ve öğrencilerinin de katılımını sağlayarak verirdi. Ortaya bir fıkıh meselesi atılınca öğrencileri önce söz alır, her biri o mesele hakkındaki görüşünü söyler, delilini getirir, gerekli itirazlar yapılır, bunlara cevaplar verilir, isteyenler o mesele hakkında konuşurdu. Tartışma ve Müzakereler sonunda mesele olgunlaşır, en son görüşünü Ebû Hanîfe açıklayarak nokta konulurdu. Bu tartışmalar yapılırken bazen öğrencileri Ebû Hanîfe'nin kıyaslarına itirazda bulunurlardı. Hatta reaksiyon olsun diye, öğrenciler seslerini yükselterek görüşlerini ortaya koyarlardı. Ebû Hanîfe öğrencilerinin bu gibi davranışlarını yumuşaklık, hoşgörü ve olgunlukla karşılardı. Onun uyguladığı bu metot

⁴⁶ Şerkavi, age, s.54-55-72. ; bkz. M. Muhammed Şerif, age, II, 314-315.

öğrencilerinde mücadele ve tartışma ruhunun gelişmesine, dolayısıyla daha iyi yetişmelerine yardımcı olurdu.⁴⁷

Ebû Hanîfe, güzel soru sormak şartıyla, insanlardan ilmî konularda bilgi sahibi olmak için zorlanmadan soru sormalarını ister; şöyle derdi: “Güzel soru sormak ilmin yarısıdır.”⁴⁸

2.2.2. Ticaretteki Metodu

Ticaretteki en büyük prensibi Hz. Ebu Bekr Es-Siddîk’ın şu ilkesi idi: “Güzel muamele, takva, riba şüphesinden uzak makul bir kâr...”

Bir gün dükkânına gelen bir kadın ona ipekten bir elbiseyi satmak istemiş, elbisenin karşılığı olarak da 100 dirhem para istemişti. Ebû Hanîfe o elbiseyi inceleyince kadına: “Bu elbise daha çok eder.” demiş. Kadın da fiyatını 100 dirhem daha artırmış. Ebû Hanîfe tekrar: “Daha çok eder” deyince kadın ilavelerde bulunarak nihâyet kumaşın fiyatını 400 dirheme kadar çıkarmıştı. Ebû Hanîfe : “Daha fazla eder” deyince kadın: “Sen benimle alay mı ediyor sun?” demiş. Bunun üzerine: “Bir adam getir de onu kıymet etsin.” demiş. Kadın da birini getirip kıymet ettirmiş ve o adam elbisenin fiyatının 500 dirhem olduğunu söylemiş.

Başka bir kadın da bir gün ondan bir elbise satın almak istemiş, Ebû Hanîfe: “Dört dirheme al.” demiş. Kadın: “Benimle alay etme, ben yaşlı bir kadınıym.” demiş. Ona şöyle demiş: “Ben iki elbise satın almıştım; bunlardan birini dört dirhem dışında sermayesine satmıştım, dolayısıyla bu elbisenin fiyatı dört dirheme inmiş.”

Ebû Hanîfe, ticaretinden çok kârlar kazanmasına rağmen, malını stok etmez; yoksullara, dostlarına ve öğrencilere harcardı. Bir yıllık nafakası için yetecek olan miktarını alı kor, gerisini fukaraya ve darda kalan kimselere dağıtırdı. Bir kimsenin darda olduğunu öğrenince, ona koşup gider, kapısına bir kese para bırakır; sonra “kapısına bir şey bıraktığını, onu almasını” tembih eder ve o kişi keseyi açmadan süratle oradan ayrılırdı.

Onun felsefesinde ticaret sadece para kazanma aracı değil, aynı zamanda halka hizmetin bir aracı olmalıdır. Ticaret sadece halkın ihtiyaç duyduğu maddeleri bulup ayağına getirmekten ibaret bir faaliyet olmayıp aynı zamanda bir ibadettir.⁴⁹

⁴⁷ M. Ebu Zehra, age, s. 97’den naklen Tur, age, s.55.

⁴⁸ Şerkavî, age, s.66, Dâr-u İkra’, Beyrut., Lübnan.

⁴⁹ Yavuz, Yunus Vehbi, Ebû Hanîfe’yi Tanımak, İslam Araştırmaları Dergisi, cilt: XV, sayı: 1-2, Ankara. 2002, s.3.

2.2.3. İctihat Metodu

2.2.3.1. Hadislerin Amaçlarını İyi Anlaması

Ebû Hanîfe, fikhî hüküm çıkarma, hadisleri anlama ve hükümlerin gerekçelerini belirlemede en yüksek dereceye ulaşmış biri idi. Çağdaşı âlimlerden biri: “Onun kadar hadisleri iyi anlayan başka bir kişi bilmiyorum.” demiştir. Zira o, kelimelerin anlamından, ibarenin akışından, kelimelerin olayla ilgisinden hükmün gerekçesini bulup amacına ulaşmayı gâyet iyi biliyordu. Bu hüküm neden böyledir? Bu olay hakkında neden böyle bir hüküm verilmiştir? Keskin zekâsı ile onu hemen kavrayacak yeteneğe sahipti.

O, sözün yalnız lafzına değil, amacına ve ruhuna bakıyor, bir birine benzeyen olaylar arasındaki ilgiyi kolaylıkla buluyor, olayları sebep ve gerekçelerine dayalı olarak güçlü bir mantıkla hükme bağlıyordu. Bunu yaparken de naslarda ki hükmü esas alıyor, o manada ortak olan benzer olayların hükmünü buna göre ortaya çıkarıyordu. O, naslarda açık delil bulunan yerde kıyasa başvurmuyor, belki nassı kıyasa tercih ediyordu.⁵⁰

2.2.3.2. Nassı Akla Yaklaştırması

Ebû Hanîfe, İslam dünyasında akılcı fikhî ekolünün lideri ve hür düşünce taraftarıdır. Onun en çok dikkat çeken özelliklerinden biri hem hür düşünceye ve akla geniş ölçüde yer vermiş olması, hem de bunu naslarla kuvvetlendirmiş bulunmasıdır. Ebû Hanîfe, Özellikle ticarî meselelerde örfe büyük ölçüde yer vermiştir. Bununla birlikte, çoğunlukla Ebû Hanîfe fikhında, nasların aynı zamanda akıl ile kuvvetlendirildiğine de şahit olmaktayız. O, bir meselenin hükmünü ortaya koyarken naslardan delil getirir, sonra bu delili aklî yönden değişik izah tarzları ile güçlendirerek o meselenin hükmünü temellendirmeye çalışır. Bu durum onun icthâat usulünün çok yönlülüğünün ve akılcılığının bir tür göstergesidir.⁵¹

Ebû Hanîfe, nass olan yerde durmaz, onların delaletlerine bakar, olan ve olacak olan olaylar hakkında hüküm çıkarır. Fakihlere karşı hazırcevaplılıkla görüş alışverişinde bulunur, sözü muhataplarının yüzüne çevirir. Faraziye yapar, araştırır, hüküm çıkarır, amaca güzel bir yolla ulaşır, sıkıntıdan çıkmasını bilir, münazaralarda güçlü delil getirir.

Ebû Hanîfe'nin yaşadığı asır siyasî ve sosyal çalkantıların, çeşitli gurupların ortaya çıktığı bir dönemdi. Bu sebeple, onun yaşadığı çağda hadis uydurmacılığı yaygın durumdaydı. İşte Ebû Hanîfe dinin maslahatını dikkate alarak hem hocası hem de arkadaşı olan İmam Cafer-i Sadık'ın durduğu yerde durmuştu. Rivâyet olunan hadislerin manalarını araştırıp bunlar arasında ravilerinin doğruluğu ve takvası hakkında şüphelendiği, ya da Kur'an'ın herhangi bir nassına veya meşhur bir sünnete, yahut

⁵⁰ M. Ebu Zehra, age, s.72'den naklen, Kurt, age, s. 52.

⁵¹ Kurt, age, s.49; bkz. Yavuz, Hanefî İctihâd Usulünde Çok Yönlülük adlı makale, Kur'an Mesajı Dergisi.

şeriatın amaçlarından birine aykırı gördüğü kimselerin rivâyetlerini kabul etmezdi. Çağında mevcut olan hadisleri araştırmış, binlerce hadis nakledilmişti.

2.2.3.3. Sağlam Kıyası Hadislere Tercih Etmesi

Yine Ebû Hanîfe, sağlam kıyasın şeriatın amaçlarını gerçekleştireceği ve hükümleri daha doğru kılacağı, böyle bir kıyasın sahih olmayan hadislere dayanmaktan daha hayırlı olduğu, kıyasın kurallarının bulunduğu, bu kuralların maslahatı gerçekleştireceği, bunu yapmanın ise şeriatın hedefi olduğu görüşünü benimsemişti.

Nasıl gelirse gelsin, Ebû Hanîfe'nin, duyduğu her hadisi alıp almama noktasında titizlik göstermesinin sebebi, onun zorluklardan kaçınması, takvası, sorumluluk sahibi bir kimse olması idi.

İşte bu durumda, yeni hükümler çıkarmak için, Kur'an, sahih sünnet, Ömer, Ali ve Abdullah b. Mes'ud gibi geçmiş fetva ehli sahabe sözlerine kıyasta bulunarak yeni bir içtihat yolu bulmalı idi. Nitekim, Abdullah b. Mes'ud da kesinlik derecesinde sahih bir hadis olduğu kanaatini taşımadığı hadislere dayanarak hüküm vermektense kendi içtihadı ile hüküm vermeyi tercih ederdi. İşte Ebû Hanîfe bu büyük üstadının yolunu izlemiştir.

O, hasımlarının iddia ettikleri gibi, kıyas konusunda bidat sahibi değildi. Yine İbn Ebî Leylâ ve Şübrüme gibi hadisçilerin ileri sürdükleri gibi, sünneti heder eden bir âlim değildi. Belki onun metodu, herhangi bir meseleyi, Kitap, Sünnet, icma temellerinden birine dayalı olarak ortaya çıkmış bulunan başka bir meseleye benzeterek içtihatla bulunmaktı. Kâdılık görevine atanan bir öğrencisine yaptığı tavsiye dolayısıyla, metodunu kendisi şöyle özetlemişti:

“Bir meselenin hükmü hakkında sorunla karşılaşırsan Kitap, sünnet ve icma'a git. Eğer bunlardaki bilgiyi açık ve net bulursan onunla amel et. Eğer açık ve net bulmazsan onu benzerlerine götür, usulden ona benzer delil getir. Sonra da derecesine göre usule en çok benzeyen ve en çok yakın olan ile amel et.”

Ebû Hanîfe, Hz. Peygamber'in : “*Şüphle ile cezaları uzaklaştırın*”⁵² hadisine dayanarak şüphe karışmayan kesin bir delil bulunmadıkça, hata yapan insanı affetme zaruretiyle çağırması, bu çerçevede “*cezalar şüphle ile tehir edilir.*” ilkesini getirmiş ve şöyle demiştir: “Eğer günahkâr için (suçlu) çıkış yolu varsa serbest bırakılır. Devlet başkanının (böyle bir kimseyi) affetmesi, cezada hataya düşmesinden daha hayırlıdır.”

Ebû Hanîfe'nin bu ilkesi alsında Tirmizî'de bir hadis olarak da rivâyet olunmaktadır.⁵³ Ancak, bu hadis anılan kaynaktan mevkûf, hadisin ravilerinden biri olan Yezîd b. Ziyad Ed-Dımaşkî de zayıf bir ravî olarak nitelendirilmektedir. Ebû Hanîfe'nin yaşadığı dönemin

⁵² Ebu Davud, Salât, 114.

⁵³ Bkz. Ebû Dâvud, Hudud, 2.

Tirmizî'den daha önce olduğunu düşünürsek, ona nispet edilen bu görüşün hadisleşmiş olması ihtimali akla gelebilir. Bunun tersi de düşünülebilir. Hadis olarak yer alan bu bilginin Ebû Hanîfe'ye nispet edilerek nakledilmiş olması da ihtimal dâhilindedir.

2.2. Kurduğu Fıkıh Akademisi

Onun, farkına varılamayan en önemli mirası kanaatimizce özel şurasıdır. O, bu şurası aracılığı ile Dört Halife dönemindeki teşri'in fonksiyonunu yerine getirmeyi ve kolektif düşünerek fıkıh topluma mal etmeyi amaçlıyordu. Hanefî fıkıhı bu kolektif düşüncenin ürünüdür. Bu fıkıhın toplumda daha çok yayılmasının ve büyük çoğunluk ölçüsünde taraftar bulmasının sebebi kanaatimizce kolektif düşünce sistemidir. Öyle inanıyoruz ki, çağımıza bıraktığı en önemli mirası da budur. Çünkü çağımızda İslam'ın daha iyi anlaşılması ve sosyal hayatta etkili olması için, onun kurduğu akademik çalışmayı, kolektif akılla düşünmeyi vakit geçirmeden devreye sokmak gerekir.

Ebû Hanîfe'nin dikkatimizi çeken başka bir yönü, öğrencilerinin sayısının çokluğu ve bunlar içinden seçip akademisinde yer verdiği arkadaşlarının, hocaları olmasına rağmen kendisine itirazda bulunabilmeleri, onun görüşlerine aykırı görüşler ileri sürebilecek bir özgürlük ortamını bulmalarındır. Bu şekilde fıkıhı ilk tedvin eden, onu kitap, bap ve fasıllara ayıran da odur. İşte bu sebeple, ona fıkıh ilminin babası unvanı verilmiştir.⁵⁴

Dört Halife döneminin kesilmesinden sonra, şûranın kalkmasından doğan teşri boşluğunu Ebû Hanîfe özel gücü ve özel gayreti ile doldurmaya çalışmış, kurduğu özel şûrası ya da akademisi ile fıkıh ilmini tedvin ederek bu mirasın kaybolmasını önlemiştir. Bugün bize intikal etmiş bulunan fıkıh, onun tasnifine göre şekillenmiştir. Bu tasnif daha sonra hadisçileri de etkilemiş, hadis âlimleri de hadisleri fıkıhta yer alan meselelerin konularına benzer bir şekilde bir araya toplayıp tasnif etmişlerdir. Devlet alabildiğine büyümüş, İspanya'dan Sind'e kadar sınırlarını genişletmişti. Dolayısıyla İslam, çok değişik kültürlerle karşı karşıya gelmiştir. İçte parasal, ekonomik, ziraî, sınaî ve daha birçok sorunlarla karşı karşıya idi. Karar bekleyen medenî ve cezaî davalar, çözüme kavuşturulması gereken hukukî sorunlar; dışarıda devletlerarası ilişkiler, savaş, barış, diplomatik ilişkiler, dış ticaret, kara ve deniz ticareti gibi önemli konular vardı. İslamî ilkelerin ışığında bu sorunlar çözüm bekliyordu. Fakat şûra kurumu yoktu artık, bunun yerini alacak başka bir kurum da oluşturulmamıştı.

Bu eksikliği telafi için, Ebû Hanîfe yeni bir yol denemeyi düşünmüş, tamamen kendi girişimiyle hükümetten bağımsız, özel bir teşri' organı oluşturmak istemişti. Bunu ancak, onun gibi uzak görüşlü bir fakîh yapabiliirdi. O, buna her bakımdan yetkili ve layıktı.

Ebû Hanîfe'nin kurduğu şûra şu çalışma metodunu benimsemişti: Ebû Hanîfe, hukuk sistemini gözde öğrencileri ile yaptığı Müzakereler sonucu oluşturmuştu. Bütün bunları

⁵⁴ İbn Hacer age, s. 82'den naklen Kurt, age, s.50.

Din adına yapmayı istiyordu. Allah'a, peygambere ve inananlara olan engin sevgisi, bu çalışmayı öğrencilerini dâhil etmeden yapmasına izin vermiyordu. Her problemi öğrencilerine sunar, değişik yönleri ile ilgili açıklamalarda bulunur, her bir öğrencinin bu problemler hakkında ne söylediğini dikkatle dinler ve sonunda kendi kanaatini onlara ekleyerek hükme varırdı. Bu tartışma ve Müzakereler öylesine ayrıntılı olurdu ki, bazı sorunların çözüme bağlanması bazen bir ay ya da daha fazla zaman alıyordu. Sonunda ittifak sağlanınca, Ebu Yusuf onu Hanefî hukukunun temel mecmualarına kaydederdı.

“Fetava-i Bezzaziye” müellifi İbn Bezzaz El-Kerderî “Menâkıb-i İmam Azam” adlı eserinde konu ile ilgili olarak şöyle diyor: “Öğrencileri her sorunu içtenlikle tartışırlar, tartışırken de bütün bakış açılarından yararlanırlardı. Onlar, tartışırken Ebû Hanîfe sakin sakin oturur, tartışmaları dinlerdi. O, konuşmaya başlayınca öyle bir sessizlik hâkim olurdu ki, orada hiç kimse yok sanırdınız.”

Abdullah b. Mübarek de, bir defasında bir mesele ile ilgili tartışmanın üç gün sürdüğünü, üçüncü günün akşamında içeriden “Alluhu Ekber” sedaları duyulduğunu ve sorunun çözüme kavuşturulduğunun anlaşıldığını söylüyor.

Bir başka öğrencisi Ebu Abdillah, Ebû Hanîfe'nin bir mesele ile ilgili görüşlerini kaydettikten sonra, doğruluğunu kontrol etmek üzere, Ebû Hanîfe'ye tekrar okuduğunu ifade ederken şöyle söylüyor: “Ben İmam'ın görüşlerini kendisine okudum. Ebu Yusuf varılan sonuçları kaydederken aynı metnin içinde kendi görüşlerini de ekledi. Bu yüzden ben, Ebu Yusuf'un görüşlerini atlayarak sadece İmam'ın görüşlerini okumaya çalışıyordum. Bir defasında yanıldım ve Ebu Yusuf'un görüşünü de okudum. İmam hemen araya girdi ve “Bu ikincisi kimin görüşüdür?” diye sordu.”

El-Mekkî'nin verdiği bilgilere göre; şûranın kararlarını değişik başlıklar ve bölümler halinde tasnif etme işi de Ebû Hanîfe'nin hayatında tamamlanmıştır. Mekkî şöyle demektedir: “Ebû Hanîfe şeriata (İslam hukukuna) dair bilgileri bir arada toplayan ilk insandır. Ondan önce bu işi kimse yapmamıştır. Ebû Hanîfe, değişik başlıklar ve bölümler halinde fıkhnı kitaplarda toplamıştır.”

Ebû Hanîfe'nin şurası yaklaşık (83000)= seksen üç bin fikhî mesele ile ilgili hükümler tespit etmiştir. Bunlar sadece devletin o dönemlerde ya da daha önce karşılaştığı meseleleri değil, gelecekte ortaya çıkabilecek meseleleri de kapsamaktaydı. Gerçeğe dönüşmeleri durumunda kanunlar hazır olsun diye, ihtimaller de hesaba katılmış ve serbestçe tartışılmıştı. Siyer başlığı altında işlenen devletler hukuku, medenî hukuk, ceza hukuku, şahitlik, ekonomik hayatın çeşitli yönlerini düzenleyen yasalar; evlilik, boşanma, miras, şahsın hukuku ve ibadetlerle ilgili hükümler dâhil, hukukun hemen bütün dalları bu çalışmanın kapsamına girmiştir.

Ebu Yusuf ve daha sonra Muhammed b. Hasan Eş-Şeybanî'nin söz konusu şûrada yapılan tartışmaların sağladığı materyallere dayalı olarak derledikleri kitaplarda, bütün bu konu başlıklarına rastlamaktayız. İslam hukukunun bu şekilde tedvin edilmesi,

insanları, fıkıh kitaplarının bugün ki şekliyle mevcut olmadığı dönemlerdeki sıkıntılardan kurtarmıştır. Eğer bu şûrada alınan kararlar, verilen hükümler olmasaydı, ondan sonraki dönemlerde hiçbir âlim ya da fakîhin, ferdî görüş ve fetvalarının bu boşluğu doldurması mümkün değildi. Kur'an ve sünnet ile eski âlimlerin ortaya koydukları içtihat ilkelerinin rehberliğinde verilen bu hükümler hayatın bütün yönlerini kapsıyordu ve toplumun bütün ihtiyaçlarını karşılayacak yeterlilikteydi. İşte bu sebeple büyük halk kesimi, yöneticiler, kâdılar onun tedvin ettiği fıkha yönelme ihtiyacını duydular.

Ebû Hanîfe'nin fıkhi günün ihtiyaç ve isteklerine doyurucu bir şekilde cevap vermekteydi. Aslında bu olay, uzun süreden beri herkesin peşinde olduğu ve iştiyakla beklediği bir şeydi. Mezhebin süratle yayılmasının altında yatan en önemli sebep bu olsa gerektir.

Meşhur fakîh Yahya b. Âdem (208/818), diğer fakîhlerin görüşlerinin Ebu Hanefe'nin görüşleri yanında önemini kaybettiğini söylemektedir. Ebû Hanîfe'nin görüşleri her tarafa yayılmış, kâdılar, emîrlar ve memurlar karşılaştıkları meseleleri onun verdiği hükümler doğrultusunda çözüme kavuşturuyorlardı. Kısaca her şey ona göre istikamet buluyordu.

Halife Me'mun zamanında öyle bir şöret kazanmıştı ki, bir gün Ebû Hanîfe'den hoşlanmayan bir fakîh, Vezir Fadl b. Sehl'e Ebû Hanîfe'nin getirdiği sistemin kullanılmasına son verecek bir ferman çıkarılmasını önermişti. Fadl bu konudaki görüşlerini almak üzere bir gurup akıllı ve fazilet sahibi kişiyi makamına çağırdı. Onlar böyle bir şeye girişmemesini, çünkü böyle bir girişimin başarılı olamayacağını, bütün ülkenin yönetiminin kendi aleyhine dönebileceğini söyleyerek teşebbüsünden vazgeçmesini önerdiler. Ardından da kendisine bu tavsiyede bulunan kimsenin aptalın biri olduğunu eklediler. Vezir de onlarla aynı görüşte olduğunu, söz konusu teşebbüste bir fayda görmediğini, Halife'nin de böyle bir teşebbüsü onaylayacağını sanmadığını söyledi.

İşte özel bir teşri'î şûranın geliştirdiği bir hukuk sistemi, kendi üstünlüğü ve kurucularının ahlakî güvenilirliği dolayısıyla, ülkeler ve imparatorlukların resmî hukuku oldu ve yukarıda anlatılan tarihî gerçekliğe dönüştü. Bu oluşumun Müslüman düşünürlere İslam fıkının tedvini konusunda yeni yollar açmış olması da bir başka önemli sonuçtur. Daha sonra oluşturulan fıkıh mezheplerinin yöntemleri ve vardıkları sonuçlar farklılık gösterebilir. Ancak, hepsinin ilham kaynağı bu model olmuş ve hepsi de bu modele göre bina edilmiştir.⁵⁵

2.3. Fıkının Özellikleri

Ebû Hanîfe fıkını, diğer fıkıh sistematiklerinden ayıran özellikler şunlardır:

⁵⁵ Şerif, M.M., age, II, 3, s. 15-320.

2.3.1. Özgürlük İlkesi

Ebû Hanîfe fıkıhı, insanın irade özgürlüğüne saygı gösterme esasına dayalıdır. Onun bütün görüşleri ve verdiği fetvalarla koyduğu hükümler bu özgürlüğü korumaya yöneliktir. Ona göre, insanın özgürlüğünü kötü yollarda kullanması, özgürlüğünü kısıtlamaktan daha az zararlıdır. Örneğin;

a – Ergenlik çağına ulaşmış bir kızın kendi hür iradesi ile koca seçiminde hataya düşmesinin vereceği zarar, baskı altında istemediği bir erkekle evlendirilmenin vereceği zarardan daha hafiftir.

b – Özgür, akıllı ve ergenlik çağına ulaşmış bir kimse sefih de olsa, bir kimsenin malını yararlı olmayan yollarda pervasızca kullanmasına kısıtlama getirilemez. Ebû Hanîfe bu görüşünü ileri sürerken Hibban b. Münakkiz hadisini delil getirmesi yanında görüşünün dayandığı temel felsefeyi şöyle açıklamaktadır: “Sefih kişi reşid kimselerde olduğu gibi, Allah katında emir ve yasaklarla muhataptır. Dolayısıyla hacir/kısıtlama altına alınamaz. Bununla beraber, hacir koymakla ona gelecek zarar önlenemez. Çünkü böyle bir kişi zifafa girmeden dört kadınla evlenip boşanmak, zifafa girdikten sonra da her gün evlenip boşanmak suretiyle mallarını telef etme imkânına sahiptir. Dolayısıyla, kendisini zarardan korumak için hacir koymanın bir anlamı yoktur; zarar giderilemez de.. Bununla birlikte bir kimseye hacir koymak onun adamlığını yok etmek ve kendisini hayvanlar taifesine ilhak etmektir. Bunun vereceği zarar, malını israfli bir şekilde harcayarak zayi etmenin vereceği zarardan daha büyüktür. En büyük zarara, ancak daha küçük zararı defetmek için tahammül edilebilir. Şöyle ki insana kısıtlama getirmekte genel bir zararı önlemek söz konusu olursa o zaman hileci müftü ve cahil tabibin görevden engellenmesinde olduğu gibi bunu yapmak caizdir.⁵⁶

Ona zarar veren noktalardaki bazı tasarruflarını kısıtlamakla bu zararı önlemek mümkündür. Fakat, tasarruf özgürlüğünü kısıtlayacak şekilde onu hacir altına almak insanlığını yok etmektir. Bunun zararını hiçbir şey ile önlemek mümkün değildir. Hangi durumda olursa olsun, insanın tasarruflarını kısıtlamanın vereceği eziyet, malını zayi etmenin vereceği eziyetten çok daha tehlikeli ve büyüktür. Hacir koymak, nefse eziyettir, iradeyi yok etmektir, insanın insanlığını ortadan kaldırmaktır.

c. İmnam Muhammd'in “El-Asl” adlı kitabında zikredildiğine göre; Ebû Hanîfe, mescitler dışında herhangi bir malın vakfedilmesini caiz görmez. Bazı insanlar onun bu görüşünü benimseyerek vakfın caiz olmadığına hükmetmişlerdir.⁵⁷ Çünkü vakfetmek yahut bir malı hapsedmek, mal sahibi bir insanın özgürlüğünü kayıt altına almaktır. İnsan

⁵⁶ Mavsılî, El-İhtiyar, cüz, II, 95-96.

⁵⁷ İbn Abidin, Reddül-Muhtar Ale'd-Dürri'l-Muhtar, Dâr-u Kahraman Li'n-Neşri ve't-Tevzî, İstanbul, 1988, IV, 338.

hürriyetine bu kadar özen gösterdiği için Ebû Hanîfe kâdî'nin mal sahibinin özgürlüğünü kayıtlandırmasını caiz görmemiştir.⁵⁸

İmam Serahsî, “El-Mebsût” adlı kitabında Hanevî Mezhebine göre vakfı tarif ettikten sonra Ebû Hanîfe'nin vakıf hakkındaki görüşünü şu cümlelerle dile getiriyor: “Bizim Mezhep âlimlerinden bazıları Ebû Hanîfe'nin vakfı caiz görmediğini sanmışlardır. Zahiru'r-Rivaye'de buna işaret ediliyor. Biz de deriz ki; Ebû Hanîfe vakfı caiz görmezdi. Ancak, Ebû Hanîfe'nin vakfı caiz görmemekten kast ettiği şey onu bağlayıcı kılmamaktır. Yani, Ebû Hanîfe'ye göre yapılan vakıf caizdir, fakat bağlayıcı değildir. Ona göre, aslında vakfetmek caizdir, böyle bir hüküm sabittir. Çünkü Ebû Hanîfe vakfı, mal sahibinin maldaki mülkiyetini uhdesinde bırakmak, menfaatini belirlediği hizmetlere harcanmak üzere, hayır cihetine tahsis etmesi tarzında değerlendiriyor. Dolayısıyla, Ebû Hanîfe'ye göre, vakıf bir tür âriyet menzilesindedir. Ariyet, İslam hukukuna göre caizdir, fakat bağlayıcı değildir. Vakıf da ariyet gibi olup caizdir, fakat bağlayıcı değildir. Ebû Hanîfe'ye göre vâkıfın vakfı ile maldaki mülkiyeti yok olmaz.

Ebû Hanîfe, görüşünü kuvvetlendirmek için Mescidi delil getirmiş, şöyle demiştir: “Mescit edinmek ittifakla caizdir. Çünkü mescit edinmek, hiç kimsenin mülkiyetine sokmaksızın o yeri mülkiyetinden çıkarmaktır. Fakat, bu bir tür ibadet olma sebebiyle hapsedilmiş olmaktadır.”⁵⁹

İmam Ebu Yusuf ile İmam Muhammed'e göre; vakıf yapmak mal sahibinin mülkiyetini yok eder. Dolayısıyla yapılan vakfın hükmü bağlayıcı olur.

İmam Muhammed, Kitapta hocası Ebû Hanîfe'nin görüşünü tenkit ederek, insanlar üzerinde delilsiz tahakkümde bulunmak nitelemiş ve şöyle demiştir: “İnsanlar Ebû Hanîfe ve arkadaşlarının sözünü ancak insanlar üzerindeki tahakkümünü terk ederek almışlardır. Ebû Hanîfe ve arkadaşları insanlara eser ve kıyas delili olmaksızın tahakkümde bulununca bu görüşleri taklit etmemişlerdir. Eğer taklit caiz olsaydı, Ebû Hanîfe'den önce geçen Hasan-i basrî, İbrahim En-Nahaî gibi fakîhlerin görüşlerinin alınması taklit için daha uygun olurdu. Ebû Hanîfe, bu görüşünden dolayı övülmedi. Bir görüşe göre, bu sebepten Ebû Hanîfe'nin hatırı kesildi ve vakıfla ilgili mesele tefri etme imkânını bulamadı da “Kitabu'l-İkrar” ve diğer bahislerde derinleşti. Ebû Hanîfe'den sonra gelen arkadaşlarından İmam Hassaf ve Hilal gibi zatlar bu alanda birçok mesele tefri etmişlerdir. İmam Muhammed'in bu sözleri söylediği zaman Ebû Hanîfe eğer hayatta olsaydı, ona karşı çıkardı.”⁶⁰

Görüldüğü gibi, İmam Serahsî de Ebû Hanîfe'nin vakfın caiz olmadığı görüşünü kaydetmekte, kabul etmekte, fakat tevil ederek ele almaktadır.

⁵⁸ Şerkavî, age, s. 67.

⁵⁹ Serahsî, age, XII, 27.

⁶⁰ Serahsî, age, XII, 28.

“El-Hidaye” sahibi Merğînanî konu ile ilgili olarak vakfı tarif ederken şöyle diyor: “Vakıf, mülkiyeti vakfedende kalmak üzere, aynî bir malvarlığını hapsedmek ve menfaatini tasadduk etmektir. Hâkim hüküm vermedikçe bağlayıcı olmaz.” Merğînanî, “El-Asl” dan farklı olarak mülkiyetin devredilemeyeceğine işaret etmektedir.⁶¹

Ebu'l-Hasen El-Kudurî de Ebû Hanîfe'nin görüşüne sadece lüzum/bağlayıcılık şartı çerçevesinde yer vermiş, tarifini buna göre yapmış, şöyle demiştir: “Ebû Hanîfe'ye göre, hâkim hüküm vermedikçe yahut vakfeden kişi “Evimi şöyle vakfettim...” diyerek onu ölümüne bağlamadıkça, mülkünün mülkiyeti üzerinden kalkmaz.”⁶²

İbn Abidîn yukarıdaki görüşü benimsemeyip, “Doğrusu bütün Hanevî müçtehitlerine göre vakfın caiz olduğudur.” demektedir. Bunu söyledikten sonra, aralarındaki görüş ayrılığının, sadece vakfın geçerli olup olmama şartlarında olduğunu kaydetmektedir.⁶³

d. Bir adam Ebû Hanîfe'ye gelerek komşusunun, kendi evini zayıflatmak şeklinde duvarının yakınında su kuyusu açtığından şikâyet etmiş, bu şikâyet üzerine Ebû Hanîfe de o adama, komşusundan açtığı kuyuyu kapatmasını istemesi ve uzak bir yerde başka bir kuyu açması için konuşmasını tavsiye etmiş, fakat adam komşusuna bu teklifi sunmasına karşılık, komşusu bunu yapmaktan imtina etmiş. Komşunun bu zulmü karşısında Ebû Hanîfe o dama: “Sen de bahçende onun kuyusunun hizasında bir kuyu kaz” tavsiyesinde bulunmuş, adam da kazmış. Bunun üzerine komşunun kuyusundaki su kendi kuyusuna geçmiş, dolayısıyla komşu susuz kalan kuyusunu kapatmak zorunda kalmış.

İşte, Ebû Hanîfe, İslam'ın ilkelerinde yer alan insanın özgürlük ve iradesine saygıyı, Kitap, Sahih Sünnet, kıyas ile ortaya çıkardığı rey, maslahatı gerçekleştirme ya da İslam'ın ilke ve kuralları ile çelişmeyen örflere riâyet ederek insanlara açıklamayı sürdürmüştür.

Onun fıkhi, insanların vicdanlarını ve iç dünyalarını tatmin etmiş ve özgürlüklerini savunma noktasında onları harekete geçirmiştir.

Bütün bu görüşler, Ebû Hanîfe'nin yaşamış bulunduğu çağın ruhu ile çelişmekteydi. Onun yaşadığı asırdaki yönetim düzeni, hasımları tekfir etme, onların kanlarını heder etme, özgürlüklerini kısıtlama, yönetenleri mutlak hâkim kılma, zayıf insanları ezme imkanını veren bir asırdı.

İslam Dünyasında büyük bir mevki sahibi olan Ebû Hanîfe'nin hasımları işte bu sebeple, onu İslam'dan çıkmakla itham etmişlerdir. Onun içtihat usulü kendisini, İslam'ın kadına, istisnasız olarak bütün amme görevlerinde görevlendirilebilme hakkı verdiği sonucuna götürmüştü.⁶⁴

⁶¹ Merğînanî, El-Hidaye, Cüz, III, 40.

⁶² Ebu'l-Hasen El-Kudurî, Ellübab Şerhu'l-Kitab, cüz: II, 180.

⁶³ İbn Abidin, age, c. 3, a.y.

⁶⁴ Şarkavî, age, s.67.

2.3.2. Kolaylık İlkesi

2.3.2.1. Kıymetli evi olana zekât verilmesi

Bir kimsenin, çok değerli olan bir evini satıp da onunla hac yapıp yapmama, normal bir ev değerinden artan kısmının zekâtını verip vermeme konusunda Ebû Hanîfe'nin görüşü İmam Malik'e göre daha kolaydır. Çünkü İmam Malik'e göre, çok değerli bir meskeni bulunan kimse onu satıp normal bir mesken alabildiği takdirde geride eğer nisap miktarı para artacaksa zengin sayıldığı için ona zekât verilemez.

Fakat, Ebû Hanîfe'ye göre, bir kimsenin 10.000 dirhem değerinde olan konut ve hizmetçisi bulursa, 1000 dirhem de borcu bulursa, buna karşılık elinde 1000 dirhem parası olsa onun zekât vermek zorunda değildir. Çünkü eldeki para borca mahsup edilir, hizmetçi zaruri ihtiyaçtır, mesken de öyledir. Dolayısıyla bu durumdaki bir Müslüman'ın ihtiyacı olan bu meskeni satıp da zekât vermesi, ya da hacca gitmesi vacip olmaz.⁶⁵

2.3.2.2. Zekâtın Farziyetinin Fevri Olmadığı

Zekât, Allah'ın Müslüman kullarına farz kıldığı malî bir ibadet olup nisap miktarı malvarlığına sahip olduktan sonra hemen ödenmesi gereken fevrî bir ibadet olup olmadığı hususunda ilim adamları arasında görüş ayrılığı bulunmaktadır.

İmam Malik, İmam Şafiî, Ahmed b. Hanbel, Kerhî ve fakihlerin büyük çoğunluğuna göre, zekâtın ödenme emri fevrî olup kişi zengin olacak kadar mal varlığına sahip olursa, üzerinden bir yıl geçtikten sonra ödeme günü gelince hemen ödenmesi gerekir. Şâyet bir Müslüman zekâtını zamanında ödemeyip tehir ederse bundan dolayı günahkâr olur.

Fakat İmam Ebû Hanîfe ve Hanefî fakihlerinden Ebu Bekr Er-Razi El-Cessas'a göre, zekâtın ödenmesi fevrî olmayıp geniş zaman içine yayılabilir. Bunun için mühlet söz konusudur.⁶⁶ Bu durum zaruret sebebiyle tehir edenlerle ilgili olmayıp normal bir durum için söz konusudur. Bu meselede Ebû Hanîfe'nin görüşünde, diğer görüşlere oranla, ödeyenlere kolaylık sağlama ilkesinin izleri açıkça görülmektedir.

2.3.2.3. Namazı Terk Edenin Kâfir Olmadığı Hükümü

Namaz, İslam'ın beş temel emrinden biri olup farz oluşu Kitap, Sünnet ve icma-i ümmetle sabittir. Allah'ın diğer emirlerini ve farz olarak indirdiği hükümleri yerine getirmemenin hükmünde olduğu gibi, namazın hükmü konusu da fakihler ve Mezhep imamaları arasında görüş ayrılığına sebep olmuştur. Namaz kılmamak, fıkıh kitaplarında iki şekilde ele alınmıştır: Hükümünü inkârdan dolayı kılmamak yahut tembellikten dolayı kılmamak.

⁶⁵ Şeybanî, Muhammed b. Hasan Eş-Şeybanî, el-Asl, II, 93, idaretü'l-Kur'an ve'l-Ulumi'l-İslamiyye neşri, Karaçi, Pakistan; Searhsî, el-Mebsût, II, 197; bkz. Malik, El-Müdevvene, I, 55.

⁶⁶ Nevevî, El-Mecmu' Şerhu'l-Mühezzeb, V, 335.

Hükmünü İnkardan Dolayı Kılmamak

Hükmünü inkârdan dolayı namaz kılmayan kimsenin kâfir olduğu hususunda âlimler arasında herhangi bir görüş ayrılığı bulunmamaktadır. Görüş ayrılığı tembellikten ve önemsememekten dolayı kılmama durumunda verilecek olan cezanın ne olacağı hususundadır.

Tembellikten Ya da Önemsememekten Dolayı Terk etmek

Kişi namazın farz olduğuna inandığı halde, eğer tembellik, önemsememe, ya da alışamama gibi pedagojik ve sosyal sebeplerle kılmıyorsa tarihte yaşayan fakîhler arasında bunun hükmü hakkında farklı iki görüş ortaya çıkmıştır. Bu görüşlerden biri şiddetli ceza taraftarı olan görüş, diğeri hafif ceza taraftarı olan görüştür.

Şiddetli Ceza Taraftarı Olan Görüş

İster inkârdan, ister tembellikten kaynaklansın, namazı terk eden kılmaya çağrılır, eğer kılmazsa öldürülür. Kendisine: “Namaz kıl, yoksa seni öldürürüz.” denilir. Eğer kılsa kendisine dokunulmaz. Fakat kılmaz ve kılmamakta ısrar ederse öldürülmesi vacip olur. Ancak, bu durumda hemen öldürülmeyip belki üç gün hapsedilir. Hapis esnasında ona baskı yapılır, her namaz vakti namaza çağrılır ve öldürülmekle korkutulur. Eğer namazı kılsa kurtulur, kılmazsa kılıçla öldürülür. Bu görüşü savunan fakîhler şunlardır: İmam Malik, Hammâd b. Zeyd, Veki’, İmam Şafiî, Ahmed b. Hambel ve Hanbelî Mezhebi.

Hafif Ceza Taraftarı Olan Görüş

Ebû Hanîfe’ye göre; inkâra yakın olmaksızın, arızı sebeplerle namazını terk eden kimseye ölüm cezası uygulanmayıp daha hafif olan dayak ve hapis cezası uygulanır. İmam Zührî tarafından da benimsenmiş olan bu görüşün dayandığı deliller aşağıda gösterilmiştir:

i. Hadisler

*“Müslüman bir kişinin kanı ancak üç sebepten biri ile helal olur. İmandan sonra kâfir olmak, evlendikten sonra zina etmek, haksız yere adam öldürmek.”*⁶⁷ Namaz kılan kişi bu guruba dâhil değildir, dolayısıyla kanı helal olmayacağı için öldürülmez.

*“Allah’tan başka ilah yoktur, deyincede kadar insanlarla savaşmakla emr olundum. Bu kelimeyi söyledikleri vakit haklı sebepler dışında, kanlarını ve mallarını benden korumuş olurlar.”*⁶⁸

ii. Aklî delil

Namaz dinin temel meselelerden olmayıp belki fer’î bir meselesidir. Hac ibadetinde olduğu gibi, fer’î bir meseleden dolayı kişi öldürülmez. Bununla birlikte, eğer namazı terk etmeye ölüm cezası verilecek olursa, terkinin engellenen meşru kılınması gerekir. Oysa hukukta engellenen kişiyi ortadan kaldıran bir hukuki düzenleme yapmak caiz değildir.

⁶⁷ Buharî, Diyat, 6, 8/38.

⁶⁸ Buharî, İtisam, 2, 8/141.

Çünkü bir kimseyi öldürmek namaz kılmayı sürekli olarak engeller, dolayısıyla meşru olmaz.

“Asıl olan ilke insan kanının haram olmasıdır. Kanın mubah kılınması ancak bir nassın açık hükmü ile yahut amacına yönelik bir hüküm vermekle mümkündür. Asl olan namaz kılmayanın öldürülmeyeceğidir.” Bu görüşün diğer delilleri şunlardır:

Hiz. Peygamber (s.a.) şöyle buyurmuştur:

1. “Allah rızasını kast ederek kim La İlahe İllellah derse, cennete girecektir.”⁶⁹

2. “Abdullah b. Ömer'den rivâyet olunduğuna göre; Hiz. Peygamber (s.a.) şöyle buyurmuştur: “Lailahe İllellah diyen kimsenin cenaze namazını kılın.”

iii.İcma'

Namaz kılmayanın cenaze namazının kılınacağı hakkında icma vardır. Çünkü Ahmed b. Hanbel'in icma' anlayışına uygun olarak “El-Muğnî'de” şöyle denilmektedir: “Biz her herhangi bir asırda namazını kılmayanların yıkanıp da cenaze namazlarının kılınmadığını ve Müslüman kabristanına defnedilmediğini, varislerinin onu mirastan mahrum ettiğini ya da kendisinin varislerini mirasından mahrum ettiğini bilmiyoruz. Eğer namazını terk eden kimse kâfir olsaydı bütün bu sayılan hükümlerin uygulanması gerekirdi. Yine, namazını terk eden kimsenin bunları kaza etmesinin gerekli olduğu konusunda Müslümanlar arasında bir ihtilaf bilmiyoruz. Namazını kılmayan mürtet olmuş olsaydı ne namazın ne de orucun kazası lazım gelirdi.

Namazını terk edenlerin kâfir olacağı hakkında rivâyet edilen hadisler gerçek anlamda olmayıp böyle kimseleri kâfirlere benzetmek ve tehdit etmek anlamını taşır. Nitekim Hiz. Peygamber (s.a.) konu ile ilgili olarak şöyle buyuruyor:

1. “Müslüman'a sövmek fasıklıktır, onu öldürmek ise küfürdür. Nitekim bir kimse Müslüman kardeşine : “Ey kâfir! Dese kendisi kâfir olur.”⁷⁰ ;

2. “Hayızlı kadınla cinsel ilişkide bulunan kimse Muhammed'e indirilenleri inkar etmiş olur.” ;

3. “Allah'tan başkasına kim yemin ederse Allah'a ortak koşmuş olur.”⁷¹ ;

4. “İçki içen puta tapan gibidir.”⁷²

Anılan hadislerle benzer hadisler insanları korkutma, caydırma ve tehdit niteliğinde söylenmiş olup gerçekten kafir ya da müşrik olma anlamını taşımazlar.⁷³

Görüldüğü gibi, Ebû Hanîfe, namazını kasten kılmayanlar için fakihlerce öngörülen

⁶⁹ Tirmizî, İman, 17, 5/23.

⁷⁰ Buharî, İman, 32

⁷¹ Tirmizî, Nüzur, 9

⁷² Bu lafızda bir hadis bulamadım. Ancak Darimî'de: “.....Şarap içmeye devam eden cennete giremez.” Tarzında bir hadis bulunmaktadır. Bkz. K. Eşriba, 3.

⁷³ bkz. İbn Kudame, el-Muğnî, Mektebetü'r-Riyad el-Hadîsiyye, Riyad, II, 442-448.

ağır cezalara katılmamakta, belki verilecek cezanın hafif ceza olması gerektiğini savunmaktadır.

2.3.2.4. Ölen Kimsenin Zekâtı

Ölen Kimsenin Zekât Borcunun Düşmeyeceği Görüşü

Ölen bir Müslüman'ın zekât borcunun düşüp düşmeyeceği konusunda fakihler görüş ayrılığı içindedir. İmam Malik, İmam Şafî ve Ahmed b. Hanbel, mal sahibinin ölümü ile zekâtın zimmetinden düşmeyeceği, hayatta iken ödenmesi ile ilgili olarak vasiyette bulunmamış olsa da bu borcun kendi malından ödenmesi gerektiği konusunda birleşmektedir. Çünkü bu âlimlere göre zekât mal ile ilgili bir haktır. Eğer kişi geride mal bırakmışsa vasiyet etmeye gerek kalmaksızın zekâtının kalan maldan ödenmesi gerekir. Bu âlimler ölenin zekât borcunu diğer borçlarına benzeterek hüküm veriyorlar.

Ölenin Zekât Borcunun Düşeceği Görüşü

Bu görüşe göre; kişinin ölümü ile zekât borcu düşer, varisleri mûrisin zekâtını ödemek zorunda değillerdir. Eğer öderlerse bu, zekât değil nafile bir sadaka olur. Ancak, eğer kişi hayatta iken malının zekâtının verilmesini vasiyet etmişse o takdirde geride bıraktığı mirasın 1/3'ünden verilir. Ebû Hanîfe'ye göre, bu vasiyet eğer ölünün başka vasiyetleri ile birleşir de mal yetmezse o takdirde zekât borcu ile diğer vasiyetler eşit muamele görür, zekâtın herhangi bir önceliği olmaz. Ebû Hanîfe'nin dayandığı delil kıyas türünden şu akli gerekçedir: Zekât halis bir ibadettir, kabul olunma şartlarından biri de niyettir. Ölüm sebebiyle kişinin zimmetinden namaz görevi düştüğü gibi zekât görevi de düşer.⁷⁴

İbn Münzir'in naklettiğine göre; İbn Sîrin, Şa'bî, Nahaî, Hammad b. Ebi Süleyman, Davud b. Ebi Hüneyd, Humeyd Et-Tavîl, Osman El-Bettî, Süfyan Es-Sevrî de Ebû Hanîfe gibi düşünmekte ve kişi ölmeden önce eğer vasiyet etmişse, diğer vasiyetlerinde olduğu gibi, zekât borcunun da bu çerçevede malının üçte birinden ödenmesi gerektiğini söylemektedirler. Eğer öle kişi vasiyette bulunmamışsa varislerinin murislerine ait zekât borcunu ödeme zorunlulukları yoktur.⁷⁵

Ölünün geçmiş zekât borcunu varislerinin ödemek zorunda olup olmadıkları meselesine, fıkıh mezhepleri ile âlimler arasında ortaya çıkan bir birinden farklı görüşlere, zekâtın teşri' hikmeti ve toplumdaki hedefleri açısından bakmak gerekir. Çünkü zekât diğer ibadetlerden farklı bir özelliğe sahiptir. Toplumun gözetilmeye muhtaç olan kesimine verilmesi gereken malî bir yardımdır. Dolayısıyla, zekâtını ödenmeyi ihmal eden kişilerin ölümünden sonra, eğer geride mal kalmışsa bu maldan zekâtın verilmesi gerekir. Başka borçlar varsa Malikilerin görüşünde olduğu gibi, öncelikle kul borcunun ödenmesi gerekir. Buna ilave olarak şunu da söylemeliyiz: Eğer geride zekâta yetecek

⁷⁴ Nevevî, age, a.y.; Şehhate, age, s.69-70.

⁷⁵ Nevevî, age, a.y.

kadar mal kalmamışsa o takdirde varisleri sonradan kazanacakları mallardan murislerini rahatlatmak, manevi sorumluluğunu gidermek üzere bu borcu ödemelidirler. Çünkü ölünün diriden beklediği şey, bütün imkânlarının elinden alındığı bir zamanda yardımına koşturur. Ölmüş murise duada bulunmaktan ve onun adına hayır yapmaktan önce borcunun ödenmesi gerekir.

2.3.2.5. Tuz ve Su Karıştırılan Şarabın Hükmü

Hanefi Mezhebine göre, şarabın içine tuz yahut balık atılarak bundan reçel yapılırsa bunu yemekte bir sakınca yoktur. Çünkü karıştırılan maddelerle şarabın mahiyeti değişmektedir. Yine Hanefi Mezhebine göre, şaraba ilaç karıştırılarak sirke yapılması da caiz olup böyle bir işlemden sonra elde edilen sirkenin kullanılması helaldir.

Fakat İmam Şafî'ye göre; şarabın içine tuz, sirke ve benzeri maddeler karıştırmakla sirke elde etmek de haram olup kullanılması caiz değildir. Şafî'ye göre, yine şarabın içine yabancı bir madde atmaksızın, gölgeden güneşe nakletmek, yahut yakınında ateş yakmak suretiyle sirkeye dönüştürmek suretiyle helal olmaz. Şafî'nin görüşünün dayandığı deliller şunlardır:

a) “Hz. Peygamber (s.a.) şarabın sirkeleştirilmesini yasaklamıştır.”

b) “Şarap aynı olarak haram olan bir maddedir. Her yönden ondan yararlanmak haram kılınmıştır. Şarabı sirkeleştirmek onu mal edinmek üzere tasarrufta bulunmaktadır.

Hanefi Mezhebinin yukarıdaki görüşünün dayandığı deliller şunlardır:

Hz. Peygamber (s.a.) şöyle buyurmuştur: “*Her hangi bir deri tabaklanırsa temiz olur.*” Şarabın tuz ve benzeri maddeler karıştırılmak suretiyle sirkeleştirilmesi, derinin tabaklanma ameliyesi ile temizlenmesine benzer; dolayısıyla helal olur. Deriyi tabaklamak kulların müdahalesi ile olmaktadır. Bunun amacı bozuk olan bir cevheri ıslah etmektir. Şarabı ıslah etmek ise onun şaraplık özelliğini yok etmekle olur. Şarabı sirkeleştirmek de şaraplık özelliğini yok etmektir.⁷⁶ Bu meselede Ebû Hanîfe'nin amaca dayalı içtihatla bulunarak topluma kolaylık gösterdiği görülmektedir.

3. Ebû Hanîfe Fıkının Dinamizmi

İslam hukuku dinamik bir hukuftur. Onun dinamizmini sağlayan en önemli faktör, naslara oranla bu hukukta aklın çok geniş bir çerçevede yer almasıdır. Bunun en belirgin delili İslam hukukunda içtihat prensiplerinin yer alması, ilk fakihlerin bu prensipler ışığında akıllarını serbest bir şekilde kullanmalarıdır. Sonradan bu prensipler, usul-i fıkıh ilmi çerçevesinde ilim haline de getirilmiş, dolayısıyla usul-i fıkıh ilmi doğmuştur. Aslında

⁷⁶ Serahsî, age, XXIII, 21-23.

usul-i fikhın da fıkha paralel olarak gelişmesi ve geliştirilmesinin zaruri olduğuna inanmaktayız.

İslam hukukunda içtihat prensiplerinden her birinin tek başına ele alınıp kullanılması, çağımız toplumlarında yaşayan insanların bütün ihtiyaçlarını gidermek için yeterli değildir. Çünkü, içtihat prensipleri, ortaya çıktıkları toplumlarda, sosyal yapı ile sıkı sıkıya ilgili olarak ortaya çıkan nasları birinci dereceden kaynak kabul etmekte; Kur'an ve sünnet, bunun için içtihat prensiplerinin baş tarafında zikredilmektedir. İctihada ise ancak bu naslarda yer almayan konularda yer verilmesi gerektiği üzerinde bütün usulcüler birleşmektedir. Bu düşünce ilk dönemler için isabetlidir. Fakat içinde yaşadığımız çağda bir hukuk sisteminin dinamik bir yapıya sahip olması için, nasların indiği şartlardan farklı olan çağdaş toplumlarda aynı düşünceyi savunmak isabetli olmayabilir. Çağdaş toplumlarda ortaya çıkan sorunların çözümü için, kanaatimizce akıl esas alınmalı ve buna göre tıkanan yolların açılması daha kolay bir şekilde sağlanmalıdır. İslam hukuk prensipleri içinde bunu sağlayacak bazı içtihat metotlarının bulunması İslam hukukunun dinamizmini zirve noktaya çıkarmaktadır.

İslam hukukuna dinamizmini kazandıran birinci metot istihsandır. Tarihte istihsanın ilk müçtehitler tarafından çoğunlukla toplumsal sorunların çözümünde kullanıldığını görmekteyiz. Onu en üst düzeyde kullanan ilk müçtehit Hz. Ömer, daha sonra onun tilmizi olan Ebû Hanîfe'dir. Ebû Hanîfe'nin fikhında yüzlerce istihsan örnekleri bulunmaktadır. Bu istihsanlar onun fikhına dinamizm kazandırmış, Hanefî fikhını asırlarca canlı tutmuştur. Bu canlılık çağımıza da ışık tutmaktadır. İslam hukukunun ortaya çıktığı şartlarda olduğu gibi, çağımızda tekrar dinamik bir hukuk durumuna getirilmesi için istihsan metodunun yeniden gündeme getirilmesi çağdaş bir zorunluluktur. Maslahat ilkesi de istihsana paralel bir içtihat metodu olup İslam fikhının dinamizminde onun da rolünün büyük olduğunu burada ifade etmeliyiz.

4. Fikhında Yer Almayan Konular

Hayatın her alanında düşünce üretmiş bulunan Ebû Hanîfe'nin tedvin ettiği fıkıhta siyaset, imamet ve idare hukuku ile ilgili konuların yer almadığını görmekteyiz. Tedvin edilen fıkıhta ilgili konularda görüşlerinin yer almaması, onun bu alanda görüşlerinin bulunmadığı anlamına gelmez. Ebû Hanîfe gibi, siyaseti yakından izlemiş ve siyaset adamlarının zulmü altında şehit olmuş kahraman bir âlimin siyasî görüşlerinin bulunmaması düşünülemez. Eğer onun bu konular etrafında görüşleri olmasaydı, çağdaşı yöneticilerle bir probleminin bulunmaması gerekirdi. O dönemin siyasî baskıları, kanaatimizce Ebû Hanîfe'nin siyaset ve idare hukuku ile ilgili görüşlerinin fıkıhta yer almasına engel olmuştur. Kanaatimizce onun siyaset ve idare hukuku ile ilgili görüşlerinin yeniden tespit edilip fikhına ilave edilmesi çağımızda yaşayan Hanefilerin boynunun borcudur.

5. Üreten Ebû Hanîfe ve Tüketen Hanefi Dünyası

5.1. Üreten Ebû Hanîfe

Ebû Hanîfe'in bize bıraktığı iki önemli miras vardır. Biri Hanefi fihhıdır. Bu da fûru ve usul olmak üzere ikiye ayrılır. Fûru'unu Hanefî dünyası asırlarca tüketmiş, halen de tüketmektedir. Usulünü ne yazık ki hiç kullanmamış, ya da çok az kullanmıştır. Onun usulü Hanefilerin elinde tabiri caiz ise sadece bir antika olarak kalmıştır. Yani onun usulü müzede itina ile korunmaktadır. Oysa bu usulün müzede değil de atölyede kullanılması gerekirdi.

Kanaatimizce Ebû Hanîfe, hukuk düşüncesi alanında tarihin yetiştirdiği en üretken âlim olma özelliğine sahiptir. Bu sebeple, kendisine “en büyük müçtehit” anlamında İmam Âzam denilmiştir. Onun üretkenliği kalamî meseleler yanında, özellikle hukuk, iktisat ve siyaset konularına odaklanmıştır. Ancak, siyasal görüşlerinin, kendi fihhında yer almaması son derece dikkat çekicidir.

Onun ürettiği hukuki düşünceler, sonuç itibarıyla İslam dünyasında bir hukuk toplumu ve hukuk devletinin oluşmasında büyük bir katkı sağlamıştır. Hukuk toplumu oluşturduğunun en belirgin örnekleri fıkıh kitapları, özellikle İslam dünyasının büyük çoğunluğunu teşkil eden coğrafyada fıkıh metinlerinin, son zamanlarda “Mutun-i Erbaa” ya da “Mutün-i Sitte'nin” bir tür kanun metinleri gibi uygulanmasıdır. Mahkemelerde ve fetvahanelerde kullanılan bu metinler, kuvvetli bir kanaate göre Batının ilham kaynağı olmuştur. Hanefî Dünyası toplum olarak hayatını Ebû Hanîfe'nin ürettiği hukuk kurallarına göre düzenlemiş, dolayısıyla olaylar üzerinde bu hukukun etkisi büyük olmuştur. Bu açıdan bakıldığı takdirde, Hanefi toplumunun mükemmel bir hukuk toplumu olduğunu söyleyebiliriz.

Ebû Hanîfe'nin sürekli çatışma durumunda kaldığı, devlet yöneticileri tarafından bir türlü yakalanıp cezalandırılmamasının temelinde, o gün ki toplumda kökleşmiş olan hukuk anlayışı ve Ebû Hanîfe'nin hukuk mantığının üstünlüğü yatmaktadır. Ebû Hanîfe'yi cezalandırmak için hukukî bir dayanak bulamayan yöneticiler, desise ve hile yollarına başvurarak onu mahkûm etmeye çalışmışlardır. Çünkü hukuk mantığı çok güçlü olan Ebû Hanîfe'yi alt etmeleri mümkün olmamıştır.

Bunun yanında, hukuk devletinin bugünkü noktaya gelmesi üzerinde de Ebû Hanîfe'nin etkisinin büyük olduğunu düşünebiliriz. Çünkü Batı hukuk devletini ancak asırlarca süren kanlı mücadelelerden sonra kurabilmiştir. Oysa İslam dünyasında devlet hukuk kurallarına göre yönetiliyordu. Ancak, İslam dünyasında devlet yönetimlerinde anayasa hukukuna dayalı bir düzen kurulmamış, fıkıh kitaplarında ve uygulamada idare hukukuna yer verilmemiştir. Bunun tabîi bir sonucu olarak ne yazık ki, İslam dünyasına Anayasa ve idare hukuku Batı'dan gelmiştir. Osmanlılar ilk defa Tanzimatla Anayasaya kavuştular, daha sonra kanunlaştırma hareketinin ilk basamağı olan Mecell-i Ahkâm-i

Adliye ve Hukuk-i Aile Kararnamesi çıkarılmış, bu seviyeye ulaşmak için Batıda olanlara benzer kanlı ve zorlu mücadeleler olmamıştır. Hukuk düzenini zaten tanımış olan bir toplum Anayasa ve kanunları kabul etmekte çok zorlanmamıştır.

Cumhuriyetin kuruluşunda da durum böyle olmuştur. Osmanlılar döneminde çıkarılmış bulunan eski anayasa itirazsız olarak kabul edilmiş, TBMM yeni devletin ihtiyaçlarına göre kanunlar çıkararak yeni bir hukuk düzeni oluşturmuştur. Bunu yaparken de çok büyük zorluklarla karşılaşmamıştır. Türk toplumunun kanun devletine, daha sonra adım adım hukuk devletine kavuşmasının temelinde Ebû Hanîfe fıkının büyük bir etkisinin bulunduğu inanıyoruz. Ebû Hanîfe'yi bu açıdan da değerlendirmek durumundayız. İleride bu konu etrafında yapılacak çalışmaların bu alandaki karanlık noktaları aydınlatacağına şüphe yoktur.

Fakihlerin toplumlar üzerindeki etkileri, birden bire değil, zamanla çok boyutlu olarak ortaya çıkar. Türk toplumunun örflerinin oluşmasında kanunlara, hukukun üstünlüğüne, devlete itaata büyük bir önem vermesinde, esasen uygulamakta olduğu fıkının etkisinin çok büyük olduğuna inanıyoruz.

5.2. Tüketen Hanefî Dünyası

Fıkıh ilmi; pratik hayatta kişinin hak ve sorumluluklarını bilmeye yarayan bir bilim dalıdır. Fıkıh ise bu bundan farklı bir olgudur. Fıkıh ilmi kabuk, fıkıh da bunun özüdür. Fıkıh ilmi temizlik ile başlayıp miras hukuku ile son bulur. Çevre temizliği, ibadetler ve dünyevî muamelelerle ilgili hükümleri kapsar. Hukuk alanında özel hukuk, amme hukuku, devletler hukuku, anayasa hukuku, hukuk felsefesi, çalışma ahkâmı, miras hukuku, çocuk hukuku, köle hukuku, gibi toplum için hayati önem taşıyan konulara yer verir.

Ebû Hanîfe, Hanefî Mezhebinin imamıdır. Hatta onun için, tüm Müslümanların imamıdır, da denilebilir. O, çağının çeşitli bilim adamlarından ilim ve feyz almış olmasına, özellikle 18 yıl gibi uzun bir süre ders halkasından hiç ayrılmadığı hocası İmam Hammad'dan ilim öğrenmesine rağmen, daha sonra kurduğu fikhî düşünce sisteminde hocalarının görüşlerini sorgulamaksızın körü körüne taklit ettiğine dair bir bilgiye sahip değiliz. O, kendisinden öncekilere elbette yararlanmış, onlara ait bilgileri almış, alırken de kendine mal etmesini bilmiştir. O, taklitten kaçınmış, kendisinin de taklit edilmesine şiddetle karşı çıkmıştır. Bu metotla yoluna devam ederken binlerce öğrenci yetiştiren Ebû Hanîfe, kurduğu akademik sistemde (83000) içtihatla bulunmuş, bir bölümünü dikte ettirmiş, fikhî düşünce alanında son derece zengin bir hazine oluşmuştur. Bu hazinenin bütünü ile bugün elimizde bulunması son derece sevindiricidir.

Ebû Hanîfe'den günümüze XIII asır gibi uzun bir zaman dilimi geçmesine rağmen, onun ürettiği hukuk düşüncesine, hukuk usulüne ne yazık ki az da olsa katkı sağlanmamıştır, sağlanamamıştır. Kendisinden sonra, usulü ve mezhebi çerçevesinde

üretilen fûru ile ilgili meselelerin sayısı sanırız ki birkaç yüzü aşmaz. Bunlar da temel meselelerle ilgili olamayıp daha çok ibadet meselelerini ilgilendirmektedir. Bunun anlamı şudur: Hanefî dünyası asırlarca zihin tembelliği hastalığına yakalanarak bundan kurtulamamış, beynini bir üretim makinesi olarak değil de tüketim aracı olarak kullanmış, tabir caizse onu bir fotokopi aleti olarak kullanmayı tercih etmiştir. Tüketim yoğun bir şekilde sürmüş, fakat üretim bir türlü gerçekleştirilememiş, değişen olaylar karşısında insanlar hep aynı şeyleri tekrarlayıp durmuş, sorunları çözecek yerde üzerlerini örtmeyi tercih etmiştir. Onun topluma kazandırdığı bu zengin kültür mirasını tüketmişler, nihâyet Hanefî dünyası, buna paralel olarak da tüm İslam dünyası zihnen, bedenlen ve maddeten tükenmeye yüz tutmuştur.

Üretim faaliyeti, İslam dünyasının tersine Batıya geçmiş, Batılılar hayatın her alanında düşünce üretmişler, sonra bu düşünceleri İslam dünyasına da pazarlamışlardır. Ebû Hanîfe, yaşadığı çağın ihtiyaçlarına cevap verecek üretimi gerçekleştirmiş, ancak bunun için toplumundan ne yazık ki gerekli desteği görmemiş, kendi ekonomik ve zihnî gücü ile iman gücünü kullanarak mücadele etmiş, toplumuna karşı görevini en üst düzeyde yerine getirmiştir.

Oysa, Hanefî dünyası onun yaptıklarını sanki ilahî bir vahiy ürünü imiş gibi, sonraki toplumlar için de üretilmiş uyulması zorunlu kurallar olarak kabul etmiş; bu faaliyeti daha da hızlandıracak yerde tersine dondurmuştur. Üreten ve sorumluluğunu yerine getiren bir dünya yerine, Ondan sonra, hep tüketen ve üretmek umurunda olmayan ve zihin tembelliği hastalığına yakalanmış, acayip bir dünya oluşmuştur.

Bugün, düşünce üretiminin önünde büyük bir engel teşkil eden duvar, işte bu tembellik hastalığına yakalanmış olan insanlardır. Bu insanlar, eskiden üretilenlere yenilerini ekleyecek yerde, eskileri olduğu gibi korumayı tercih etmişlerdir. Dolayısıyla düşünce, hızla gelişen ve değişen olaylara göre gelişme gösterememiş, ne yazık ki giderek fukaralaşmıştır. Ebû Hanîfe, Kıyamete kadar tüketilsin diye, hukuk düşüncesi üretmemiş, belki o kendisi ve karşı karşıya olduğu toplumu için bunu yapmış, Allah katındaki sorumluluğunu en üs düzeyde bir gayretle gidermiştir. Bugün yaşayan toplumların karşılaştıkları sorunların çözümünden, daha başka bir ifade ile, bugün ki fikhî düşüncüyü üretmekten Ebû Hanîfe asla sorumlu değildir. O, sadece kendi dönemindeki üretimden sorumlu idi. Bugün ki düşünce fukaralığından kurtulabilmek için, günümüzde yaşayan fakihlerin yeterince düşünce üreterek sorumluluklarını yerine getirmeleri gerekir. Çağımızda düşünce üretmekten, yada düşünce üretecek çapta fakihler yetiştirmekten, şimdiki Müslümanlar sorumludurlar. Kanaatimizce Ebû Hanîfe, gerçekleştirdiği zengin üretim ile kendi sorumluluğunu gidermiştir. Bu durum çağımızda yaşayanları sorumluluktan kurtarmaz. Hayatı sıkıntı ve işkencelerle geçen; nihayet işkence altında Rabbine kavuşan ve düşünce sistemini kurumlaştıramadan Allah yolunda can veren bu düşünce şehidini, bugün ki olaylardan sorumlu tutmak haksızlıktır.

5.3. Sömürülen Ebû Hanîfe

Çağına ve ileriki çağlara çok şey katan Ebû Hanîfe, kanaatimizce toplumuna borçlu kalmadan gitmiştir. Fakat, özellikle çağının devlet ve siyaset adamlarından çok alacağı vardı, daha sonraki çağlarda yaşayan devlet adamlarından da... İçleri kin ve kıskançlık duygusu ile dolu olan ilim adamlarından da...

Çağdaşı olan devlet adamları ona destek olacak yerde köstek oldular. Âlimler de onu güçlendirip İslam'a daha büyük hizmet alanının oluşmasını, bu alanın daha da genişlemesini, düşüncenin kurallaşması ve kurumlaşmasını sağlayacakları yerde, onu sürekli şikâyet ettiler, rahatsız ettiler, tekfir ettiler, moralini bozdular, devlet adamları ile işbirliği yaparak nihayet katlettiler...

Tarihteki birçok devlet adamı asırlarca onun ürettiği bilgileri, onun ortaya koyduğu hukuk nazariyelerini kullandılar. Kâdılar, müftüler onun fetvalarını taklit ederek açıklarını kapattılar. Fakat ona bir şey vermediler, veremediler; onun idealini gerçekleştirme yolunda küçük bir adım bile atmadılar. Üretecek yerde sürekli tükettiler. Onun metodunu alacak yerde ürettiklerini alıp kullandılar... Kelimenin tam anlamıyla onu sömürdüler, hala da sömürmektedirler.

Onun dünya çapında büyük bir düşünce şehidi olduğunu söylemediler, söyleyemediler. Oysa Ebû Hanîfe Hocamızın, çağların en büyük hukuk düşünürü, en büyük müctehidi, en büyük şehidi olduğunu unutmamak gerekir. Onun düşünce ve özgürlük yolunda açtığı büyük mücadelenin günümüzde de sürdürülmesi yolu ile ona olan borcun ödenmesi gerekir. Ebû Hanîfe'yi sevmenin, onun yolunda yürümenin anlamı budur.

5.4. Tüketen Hanefî Dünyasından Üreten Hanefilere

O büyük İslam şehidini izlemek, onun düşünce sistemini kurumlaştırmak, özellikle bugün yaşayan Hanefî dünyasının boynunun borcudur. Günümüzde asıl bunun yapılması gerekir. Yoksa onun fikhını ve fıkıh ilmini kapsayan fıkıh kitaplarını Türkçe'ye tercüme etmekle kendi sistemi yaşatılmış olmaz. Çağımızda yapılan fikhî çalışmaların birçoğu ne yazık ki, tarihten kalma bilgilerin yeniden telif edilmesi niteliğindedir. Eskiden yapılmış çalışmaların başka bir üslupta telif edilerek yayınlanması, fıkıh düşüncesinde bir üretim sayılmaz, belki eksik bir ambalaj değişikliği olabilir.

Bu sempozyumun asıl hedefi, İslam fikhını işte bu ambalajcılıktan kurtarıp üreticiliğe yeniden geçmesini sağlama çabasıdır. O büyük zata karşı olan vefa ve teşekkür borcumuzu da buna ilaveten ifa etmiş oluyoruz. Tarihte yaşamış **“En Büyük İmam”**ın düşünce sistemini kurumlaştırmak bizim boynumuzun borcudur. Her fırsatta bunun gerçekleşmesi için çalışmalıyız.

Müzakere

Nihat DALGIN
OMÜ İlähiyat Fakültesi

Sayın Y. Vehbi Yavuz, tebliğini iki bölüme ayırmış olup, **Birinci Kısımda**; Ebû Hanîfe'nin biyografisini vermiştir. Tebliğdeki tespitlere göre Ebû Hanîfe; alçak gönüllü, az konuşan, az gülen, zeki, mantığını iyi kullanan, sabırlı, şefkatli, güvenilir, zengin, yardımsever, insan özgürlüğü savunucusu bir İslâm hukuk bilginidir. Bu bölümde Ebû Hanîfe'nin biyografisi kaleme alınırken, ona karşı duyulan hayranlık sebebiyle, ilmî üslûbun sınırları zorlanmıştır.

8 numaralı dipnota kaynak ismi konulmamıştır.

Sayfa 68'de, “Şimdi mührümü...” şeklinde devam eden cümledeki “onayın” kelimesi kalkmalıdır. Yine aynı sayfadaki, Ebû Hanîfe'ye atfen söylenilen; “Hiç şüphe yok ki, mutlak bir ifade özgürlüğü zararlı olabilir, gayri ahlâkî ve mütecaviz olabilir. Ancak Kur'ân ifade özgürlüğü için “İyilikleri emretme, kötülüklerden sakındırma” ifadesini kullanarak, onu diğer özgürlüklerden ayırmaktadır” ifadeleri sonrasında; Ebû Hanîfe'nin, “meşrû bir yönetici ya da onun âdil yönetimi aleyhinde konuşan ve bunu Halife'ye sövüp saymaya ve onu öldürmek istediğini söylemeye kadar vardırıan kimsenin bile cezalandırılmasını uygun görmediği, bu tavrı ifade özgürlüğü kapsamında gördüğü” şeklindeki değerlendirme çelişkili görünmektedir. Yani, Ebû Hanîfe'nin ifade özgürlüğünün kapsamı hakkındaki görüşü, tebliğden net olarak anlaşılamamaktadır.

Ebû Hanîfe'yi değerlendirenler bölümünde Nadr b. Muhammed'den nakledilen; “Ebû Hanîfe güzel şaka yapmasını bilmez, şaka konuşmazdı...” ifadesinden kastedilenin ne olduğu merak konusudur. Yani, kişinin zaman zaman eşi-dostu ile ve arkadaşları ile şakalaşması olumlu özelliklerden sayılır. Zeki ve bilgili bir insan olan Ebû Hanîfe'yi güzel şaka yapamamakla nitelemekten kasıt nedir?

Aynı bölümde Yezîd b. Hârûn'dan nakledilen; “Bir âlimden bilgi yazdım, onlardan bilgi yüklendim... Ebû Hanîfe'den daha çok takva sahibi... birini görmedim” şeklindeki ifadedeki, “bir” lafzı, “bin” olmalıdır.

Söz konusu bölümde Muğîre'ye atfen söylenilen; “Ebû Hanîfe'nin meclisinde bulun, fıkıh öğren, Zira İbrahim, eğer hayatta olsaydı, onun meclisinde oturur ve fıkıh öğrenirdi” cümlesindeki İbrahim'den kimin kastedildiği açıklanmalıdır.

Ebû Hayyân et-Tevhîdî'den; insanların yönetimde Hz Ömer'in, kıyasta Ebû Hanîfe'nin ve isnatta Ahmed b. Hanbel'in çocukları sayıldıkları anlamına gelen bir cümle nakledilirken, ‘ıyâlidirler’ denmesi gerekirken, üç kez ‘ayâlidirler’ şeklinde bir kelime kullanılmıştır. Bunun bir yazım hatası olduğunu düşünmekteyiz.

Tebliğ metninde İbn Ebû Leylâ ve İbn Şübrüme ile Ebû Hanîfe arasında açık bir düşmanlığın varlığı ifade edilmekte ise de, bu konudaki rivayetlere biraz kuşku ile yaklaşarak, mezhep taassubunun bu tür nakillere kaynaklık edip etmediğinin araştırılmadığı hususunda okuyucunun merakını gidermek uygun olacaktır.

Bu bölümde, Sayın Yavuz, Ebû Hanîfe'yi değişik yönleri ile ve akıcı-heyecanlı bir üslûpla tanıtmıştır.

Tebliğ'in İkinci Kısım; Ebû Hanîfe'nin takip ettiği bilimsel yöntem ile onun usûlcülüğü-hukukçuluğu ve fıkının özellikleri gibi konulara ayrılmıştır. Bu bölümde, bilgilerin tasnif edilmesinde bir sıkıntının yaşandığı görülmektedir. Örneğin; s. 79'de Romen rakam I.'de Ebû Hanîfe'nin Metodu, ele alınmış, daha sonra yine Romen rakam I kullanılmıştır. Keza, s. 84'de Romen rakam III'de Kurduğu Fıkıh Akademisi işlenmişken, daha sonra tekrar olarak Romen rakam III kullanılmıştır.

Ebû Hanîfe'nin hadisleri anlamada takip ettiği yöntem hakkında bilgi verilirken; “O, sözün yalnız lafzına değil, amacına ve ruhuna bakıyor...” şeklindeki nitelemede, “çoğu kez” şeklinde bir ifadenin kullanılmasının uygun olacağını düşünmekteyiz.

Yine tebliğde yer alan “... çoğunlukla Ebû Hanîfe fıkında nassların aynı zamanda akıl ile kuvvetlendirildiğine de şahit olmaktayız” şeklindeki ifade açıklanmaya muhtaç görünmektedir.

Tebliğ sahibinin, “Nassı Akla Yaklaştırması” başlığı altında, Ebû Hanîfe'ye istinaden; “Yönetim hakkının Âl-i Beyt'e ait olduğu görüşünde olup, bunu korkusuzca ilân ederdi” şeklindeki bir bilgiye neden yer verildiği anlaşılamamıştır.

Tebliğde Ebû Hanîfe'nin hadis seçiminde gösterdiği titizlikten bahsedilirken; “Çağında mevcut olan hadisleri araştırdı. On binlerce hadis nakledilmişti. Ona göre bunlardan sadece 17 kadar hadis sahih idi” şeklindeki bilgi, kaynaksız olarak verilmiş olmanın yanında, açıklanmaya muhtaçtır. Bununla mütevâtir hadisler kastediliyorsa açıklanmalıdır. Aksi takdirde, bu bilgi, çok ciddi bir iddia içermekte ve birçok olumsuz düşünceye kaynaklık edecek gözükmektedir. Ayrıca, bu ifade, Ebû Hanîfe'nin bir müsnedinin bulunduğu bilgisi ile ve sahih hadisleri toplamak amacıyla tedvin edilmiş bulunan ve İslâm toplumunda genel kabul gören hadis külliyyatının varlığı ile de çelişki arz etmektedir. Öte yandan, böyle bir iddianın kabulü ile, gerek Ebû Hanîfe'nin gerekse diğer İslâm hukuk ekollerindeki müçtehitlerin hüküm istinbâtında kullandıkları hadislerin çoğunun zayıf olduğu sonucu benimsenmiş olacaktır. Buradan da, İslâm hukukuna ait olup nass kaynaklı hükümlerin çoğunluğunun zayıf rivayetlerden istinbat edildiği sonucuna varılacaktır ki, bu kabul edilebilir bir sonuç olmasa gerektir.

Burada, söz konusu bilginin değişik versiyonlarından biri olarak, Mustafa Uzunpostalcı'nın şu tespitlerini hatırlatmak isteriz. “İbn Haldûn Ebû Hanîfe'nin 17 hadis bildiğini iddia ediyorsa da, bu bilgi diğer muteber kitaplarda bulunmamaktadır. Sayın Uzunpostalcı'ya göre, bu yanlış anlayış şuradan kaynaklanmış olmalıdır. İmam Muhammed, Mâlik'in *el-Muvatta'*ını rivayet etmiş ve buna Ebû Hanîfe'den 13, Ebû

Yûsuf'tan da 4 olmak üzere 17 hadis eklemiştir. Bu durumu bilmeyen kimseler de, Ebû Hanîfe'den rivayet edilen hadis sayısını sadece bunlardan ibarettir sanmışlardır. (bkz. Uzunpostalıcı, “Ebû Hanîfe ve Nassları Değerlendirmesi”, *İslâmî Araştırmalar*, XV, 1-2, 2002, s. 48).

Ebû Hanîfe'ye isnat edilen; “Eğer günahkârın (suçlunun) çıkış yolu varsa serbest bırakılır. Devlet başkanının affetmesi, cezada hataya düşmekten daha hayırlıdır” şeklindeki ifadenin, gerçekte Hz. Peygamber'e ait olduğu kanaatindeyiz. Zira, şu hadisin bu ilkeye kaynaklık ettiği aşîkârdır: “Hâkimin suçlunun lehine hüküm vererek, onu beraat ettirmedeki hatası, ona ceza vermede göstereceği hatadan daha hayırlıdır” (Tirmizî, Hudûd 2).

“Ebû Hanîfe'ye göre yapılan vakıf câizdir, fakat bağlayıcı değildir. Ona göre aslında vakfın câizdir, böyle bir hüküm sabittir.” cümlesindeki “vakfın câizdir” ifadesi, “vakıf câizdir” şeklinde olmalıdır. Ayrıca, bu örneğin, Ebû Hanîfe'nin fıkhnın insan özgürlüğüne aşırı değer verdiği bağlamında verilmesi tartışılabilir. Çünkü vakıf işleminde temelde bir zorlama bulunmadığından, malını kendi hür iradesiyle vakfeden şahsın özgürlüğüne hâlel gelmez. Aksine, vakıflar kişinin malı üzerindeki tasarrufta özgür olduğunun bir göstergesi olarak değerlendirilebilir. Vakfedenin elinden vakfettiği malın mülkiyetinin çıkıp çıkmadığı yönündeki tartışmada Ebû Hanîfe'nin görüşünün, onun özgürlüğe verdiği önemi teyit amaçlı kullanılması biraz daha açıklanmaya muhtaç bir örnekleme şeklidir.

Tebliğ sahibi, kolaylık ilkesi başlığı altında 1. madde olarak, Ebû Hanîfe'nin malını mülkünü satarak haccetmek isteyen kimse hakkındaki görüşünü vermeyi düşünmüşse de, metinde yer almamıştır. Bu görüşün tebliğ metnine yazılması ve kolaylık ilkesi ile irtibatlandırılması uygun olacaktır.

Aynı bölümde 2. maddede yer verilen Ebû Hanîfe'nin “zekâtın ödenmesinin fevri olmayıp geniş zaman içinde ödenebilir görüşü de açıklanmaya muhtaçtır. Zira, buradan, bir yılın zekâtının ödenmesinin diğer yıllara yayılmasının câiz olduğu şeklinde bir anlam çıkarılabileceği gibi, zekâtın ödenmesindeki genişliğin herkes için mi, yoksa zekât yükümlüsünün ödeme yükümlülüğü çektiği hallerle mi ilgili olduğu açıklanmalıdır.

66 nolu dipnotta kaynak verilmesi unutulmuştur.

Hanefî fıkhnın kolaylık ilkesini benimsediği yönünde 5. örnek olarak; ölüden namaz görevi düştüğü gibi, ödeyemediği zekâtların ödenmesi yükümlülüğünün de vasiyet etmemesi halinde düştüğüne hükmedilmesinin, bu mezhebin kolaylığı tercih ettiğine dair bir örnek olarak sunulmasını isabetli görmüyoruz. Nitekim, tebliğ sahibinin de, aynı bölümde, konunun devamında, ziraî ürünlerle meyvelerin zekâtlarında durumun böyle olmayıp, burada ürünün sahibinin ölmüş olmasına bakılmaksızın, ziraî mahsulden zekât verilmesi gerektiğinin Hanefî fıkhnında da benimsenmiş olduğunu belirtmesi, zekât örneğinin bu konu için seçilmiş güzel bir örnek olmadığının itirafı anlamı taşımaktadır. Şayet bu örnek, bu mezhebin insanlar için kolay olanı tercih ettiği anlamında verilmişse, aynı kolaylığın ziraî ürünlerin zekâtı hususunda niçin

benimsenmediğine cevap verilmelidir. Durum böyle olmayıp, ziraî ürünlerin zekâtı ile diğer malların zekâtın farklı hükümlere tabi olmasının kaynağının, ölenin zekât yükümlülüğünün kalkıp kalkmadığı ile ilgili olarak, farklı şekillerdeki kıyastan kaynaklandığı ifade edilecekse, o zaman, burada asıl amaç insanlara kolay geleni tercih olmayıp, yükümlülüğün nerede başlayıp nerede bittiğinin tespitindeki farklı yorum olmaktadır. Öte yandan, bu konuda Hanefîler'in karşısındaki görüşü savunan diğer ekollerin, insanları/müntesiplerini hiç düşünmedikleri, alanla ilgili kolay bir hüküm bulunmasına rağmen, onu tercih etmeyip daha zor hükmü benimsedikleri anlamı çıkar ki, böyle bir yanlış anlayışa da fırsat verilmemelidir.

s. 21 ve 22'deki A. ve B. isimli başlıkların niçin konduğu anlaşılamamıştır.

Tebliğde Hanefî mezhebine göre, şarabın içine tuz ya da balık atılarak bundan reçel yapılmasında bir sakınca olmadığı, keza şarabın içine ilaç katılarak sirke yapılması halinde de bu karışımın içilmesinde bir sakınca olmadığı belirtilmektedir. Ancak, burada, kendisinden sirke ya da reçel yapılmak için bir Müslüman'ın şarap satın alması ya da şarabı bu amaçla kullanacak olanlara satmak için bir şahsın şarap ticareti yapmasının Hanefî mezhebi açısından hükmünün ne olduğuna değinilmemiştir. Halbuki, yukarıdaki örnek, bu hususlara da değinilmesini zorunlu kılmaktadır.

“Hangi deri tabaklanırsa temiz olur” şeklindeki hadis tercümesinin; bir soru cümlesi zannını uyandırmaksızın, Türk okuyucusu tarafından rahatlıkla anlaşılabilmesi için; “Her hangi bir deri tabaklanırsa temiz olur” şeklinde ifade edilmesi uygun olacaktır.

Tebliğ metninde IV. Madde başlığı “Ebû Hane” şeklinde yanlış yazılmıştır. Doğrusu “Ebû Hanîfe” olmalıdır.

Tebliğde, İslâm hukukunun gelişmelere paralel olarak değişime açık olması gerektiği gibi, usûl-i fıkıhın da fıkha paralel olarak geliştirilmesinin zarurî olduğu vurgulanmış, klâsik dönemde oluşturulmuş içtihat prensiplerinin çağımız toplumlarının bütün ihtiyaçlarına cevap üretecek şekilde bir hukuk düşüncesi geliştirilmesi için yeterli olmadığı ifade edilmiştir. Bunun nedenlerinden birinin; nassların birinci derecede kaynak görülmesi, içtihadı bu nasslarda bir şeyin bulunmaması halinde gidilmesi olduğu belirtilmektedir. Ancak, konunun devamında İslâm hukukunda istihsan prensibinin bulunmasının, bu hukukun dinamizmini zirveye çıkarttığından bahsedilmektedir. Bu çelişkili görülen ifadeler sebebiyle, tebliğin bu kısmında verilmek istenen mesaj çok iyi anlaşılamamaktadır.

Yaklaşık 80 bin kadar hükümle tedvin edilen Ebû Hanîfe fıkhında, siyaset, imamet ve idare hukukunun yer almadığı belirtilmekte, ancak, bu durumun Ebû Hanîfe'nin bu alanlarla ilgilenmediği anlamına gelmemesi gerektiği, aksine, bunun nedeni olarak, döneminin siyasî baskılarının, İmamın bu konulardaki görüşlerinin fıkıhında yer almasına engel olduğu gösterilmektedir. Sağlıklı bir şekilde, İmamın bu konularla ilgili görüş ve düşüncelerinin tespit edilerek bir araya getirilmesinin faydalı olacağına vurgu yapılmıştır.

Ebû Hanîfe'nin ürettiği hukuk düşüncesinin İslâm dünyasında bir hukuk toplumunun ve bir hukuk devletinin oluşmasında katkısının olduğu ifade edilmekte, hatta bu noktada Batı'ya bile etki ettiği, günümüz dünyasında hukuk devleti anlayışının oluşmasında bile Ebû Hanîfe'nin katkısının olduğu belirtilmektedir.

Ebû Hanîfe sonrasındaki Hanefî dünyasının, Ebû Hanîfe'nin usûlüne hiç katkıda bulunmadıkları, fûrû-ı fıkha ise, çok sınırlı sayıda bir katkı sağladıkları ifade edilen tebliğde, Hanefî dünyasının Ebû Hanîfe'nin bıraktığı mirası yenileme ve geliştirme yönünde ciddî bir hareket sergilemedikleri, aksine hep tüketici konumunda bulundukları belirtilmekte, bu durumun İslâm dünyasını da tükettiğine vurgu yapılmaktadır. Tebliğ sahibinin, çağdaş sorunlarımıza çözüm üretmede Ebû Hanîfe'yi örnek almamız gerektiği, onun fûrûî fikhını tüketirken, usûldeki yöntemini kullanarak yeni hükümler ortaya konulmasının çağdaş zorunluluk olduğu şeklindeki düşüncelerine katılmamak mümkün değildir. Özellikle de, Ebû Hanîfe'yi çağımızın sorunlarına da çözüm üretmiş olan bir şahsiyet olarak görmenin doğru olmayıp, bugünün hukuk düşüncesinin, bugünün hukukçuları tarafından üretilmesinin bir zaruret olduğu, bu nedenle de bu düzeyde hukukçular yetiştirilmesinin gerektiği yönündeki düşüncelerine kuşkusuz katılıyor, tebliğ sahibi hocamızın dilek ve temennilerini içtenlikle paylaşıyoruz.

Cevap

Yunus Vehbi YAVUZ

U  İîâhiyat Fakültesi

Değerli Müzakereci meslektaşımız Nihat DALGIN Bey’e yaptıkları Müzakereden dolayı teşekkür ediyorum. Titiz bir çalışma sonucu tebliğ metnimizi ciddi bir şekilde eleştirmek için gayret göstermiştir. Gerçekten bu gayretini kutluyorum. Tebliğ metnindeki tespitleri çerçevesinde yönelttiği tenkitler, benim için son derece yararlı olmuştur. Tenkitleri doğrultusunda işaret ettiği hususları yeniden gözden geçirerek basım, ifade, üslup hatası niteliğinde olanları düzeltme şansını elde ettim. Bunlar dışında muhteva bakımından sayın Müzakerecinin bazı noktalarda yönelttiği tenkitlerle ilgili görüşlerimizi ise aşağıda açıklamak istiyoruz:

1. Müzakeresinin baş tarafında ifade ettiği üzere, Eb  Hanîfe’ye karşı duyulan hayranlık sebebiyle ilmî üslubun sınırlarının zorlandığı yolundaki değerlendirmesini hoş karşılıyorum. Eb  Hanîfe’nin şahs  ve ilmi dehası ile ilgili hayranlığımızı bilimsel üslubun zorlanması olarak algılamıyorum, belki hocamız makamındaki bu zatın hakkını vermek olarak değerlendiriyorum.

2. Eb  Hanîfe’nin, on binlerce hadisi araştırdığı, bunlar arasında sadece 17 tanesinin sahih olduğunu kabul ettiği ile ilgili paragraf, sempozyuma sunulmadan önce tebliğ metninden çıkarılmış olup bunun M zakeresine mahal kalmamıştır.

3. Tebliğ metninde, Eb  Hanîfe’nin “Devlet başkanının affetmesi, cezada hataya düşmekten daha hayırlıdır.” Düşüncesinin Tirmizî’de hadis olarak zikredildiğini, ancak adı geçen kaynakta (Tirmizî) bu hadisin ravilerinden biri olan Yezîd’in zayıf kabul edildiğini de zikrettik. Müzakerecinin anılan hadis için: “Bu ifadenin gerçekten Hz. Peygamber’e ait olduğu kanaatindeyiz.” şeklindeki değerlendirmesine katılmamız mümkün değildir. Ravilerinden biri zayıf olarak nitelendirilen bir söz için “gerçekten” ifadesinin kullanılması hadis metodolojisi açısından uygun olmasa gerektir. Bizim anlayışımıza göre, zayıf olan bir hadise “gerçekten hadis” nitelemesinde bulunmak doğru değildir. Belki başka delillerle kuvvetlendirerek bu ifadenin sahih hadis olduğu savunulabilirdi. Bu tabir ancak mütevatir hadisler için kullanılabilir. Ayrıca, tebliğin metninde hadisin zayıf olduğu dikkate alınarak metinde belli ihtimaller üzerinde durulmuş ve kesin bir hüküm verilmemiş olduğu hususu Müzakerecinin dikkatinden kaçmış olsa gerektir.

4. Müzakereci, Tebliğin 21. sayfasında yer alan “Ramazan orucunu tutma yükümlülüğünün kalkmasına kıyasla, ölüden daha önce ödenmemiş zekât yükümlülüğünün kalkması konusundaki Eb  Hanîfe’nin görüşünün, onun kolaylığı aldığına delil getirilmesinin isabetli olmadığını, ölünün arazisinden vermesi gereken  şr n ölüm sebebiyle düşmemesine kıyasla çelişkili olduğunu ileri sürmekte ve bu tutarsızlığın cevabının verilmesi gerektiğini ifade etmektedir.

Aslında bu mesele, Ebû Hanîfe'nin zekât ile öşrü bir birinden ayırma ilkesine dayanmaktadır. Ebû Hanîfe, zekâtı öşürden ayrı mütalaa etmektedir. Bu sebeple, o zekâtta nisabı şart koştuğu halde öşürde nisabı şart koşturmakta, çocuğun malından zekât vermek gerekmediği hükmüne karşılık toprağının ürününden öşür vermek gerektiğine hükmetmektedir. Bunun gibi ölen kimseden diğer malvarlığının zekât mükellefiyeti düştüğü halde, toprağından vermek zorunda olduğu öşrün düşmediğine hükmetmektedir. Bu türden meselelerin sayısını artırmak mümkündür.

Zekât ile öşrü bir birinden farklı hükümlere tabi kılan Ebû Hanîfe için bu durum bir çelişki teşkil etmez. Zira Ona göre zekât para ve ticari eşya ile hayvanlar gibi batinî mallardan alınır. Öşür ise topraktan elde edilen ürünlerden alınır. Hz. Osman döneminde zahirî malların zekâtını toplayıp gereken yerlere tevzi etmek devlete, batinî malların zekâtı ise fertlere bırakılmıştır. Bu bakımdan Ebû Hanîfe devletin kontrolünde olan öşür ile fertlerin isteğine bırakılan batinî malların zekâtını ayırmıştır. Yukarıdaki mesele bu bakımdan bir çelişki olmayıp Ebû Hanîfe'nin bu ilkesine bağlı bir husustur. Biz tebliğ metninde sadece batinî malların zekâtındaki kolaylık ilkesine işaret etmek istemiştik. Bunda herhangi bir çelişki yoktur. Meseleyi öşür ile değil Malikî Mezhebinin aynı konudaki görüşü ile mukayese ederek Ebû Hanîfe'nin görüşünün diğer görüşlere oranla daha kolay olduğunu göstermeye çalıştık. Sayın Müzakerecinin, “Ebû Hanîfe'nin görüşünün diğer mezhepler karşısında kolay kabul edilmesinin, diğer ekollerin, kendi mezhep müntesiplerini hiç düşünmedikleri, olayla ilgili kolay bir hüküm bulunmasına rağmen, onu tercih etmeyip daha zor olan hükmü benimsedikleri anlamı çıkar.” tarzındaki dayalı değerlendirmesi bir vehim olup tebliğ metninden böyle bir anlam çıkarmak isabetli olmasa gerektir. Biz tarihte ortaya atılmış olan iki görüşü mukayese ederek bir değerlendirme yaptık. Bu değerlendirmenin objektif olduğu kanaatindeyiz.

5. S.22'de yer alan, “içine tuz ya da balık konularak kaynatılan şaraptan reçel yapılmasında bir sakınca yoktur, yine içine ilaç atılmak suretiyle sirke haline dönüştürülen şarabın içilmesinde de bir sakınca yoktur” görüşüne atıfta bulunularak, konu ile ilgili tafsilat verilmemesi tenkit konusu edilmişse de, burada tafsilata gerek bulunmadığı kanaatindeyiz. İlgili tafsilî bilgiler fıkıh kitaplarında geniş bir şekilde açıklanmıştır.

6. Son olarak; Müzakeresinin son bölümünde, tebliğimizin son paragraflarında yer alan düşünce ve değerlendirmelere katıldığını ve bunları paylaştığını ifade eden değerli Müzakereci Sayın Nihat Dalgın Beye teşekkür ediyorum.

Nihat DALGIN
OMÜ İlahiyat Fakültesi

“On yedi hadis bilirdi” şeklinde değil buradaki de “on yedi tane sahih hadis vardı” ifadesini kullanmışsınız. O çok dikkatimizi çekti.

Yunus Vehbi YAVUZ

UÜ İîâhiyat Fakültesi

Belki “on yedi tane sahih hadis bildiği ile ilgili bilgi vardır” tarzında onu tashih etmek lâzım. O bilgi bana göre mütevâtir hadislerle ilgilidir. Yani diğer hadislerle, haber-i vâhid olan hadislerle ilgili değildir. Devlet başkanının affı ukûbetinden daha iyidir. Ebû Hanîfe cezalandırma taraftarı değildir. Onun fıkında bariz olan hususlardan biri kolaylaştırmaktır, zorlaştırmak değil. Bu fıkın başka bir meselesinde kendini gösteriyor. Meselâ Ebû Hanîfe’ye göre ceza hukuku ile ilgili olan meselelerde, şahitliği yapmamak, bilgiyi setretmek lafzını alıntı yapıyor. Bu *el-Hidâye*’de *el-İhtiyâr*’da var. Hukuk-ı ib’adda, hukuklar arasındaki haklar mevzu bahis olan konularda şahitlik yapmak vacip, ama bilhassa hukûkullâhı ifade eden, ceza hukuku ile ilgili olan, hadlerle ilgili olan konularda setretmek evlâdır. Haksız yere bir kimseyi cezalandırmaktansa veya cezalandırırken haksızlık yapma şüphesi bulunmaktansa, böyle bir durumla karşı karşıya gelmektense devlet başkanının suçluları affetmesi daha iyidir diyor Ebû Hanîfe.

Nihat DALGIN

OMÜ İîâhiyat Fakültesi

Hocam, ben aynı anlamda hadisin olduğunu hatırlatmak istedim. Yani bu anlamda hadis de var. Ona dikkat çekilebilirdi. “hâkimin suçlunun lehine hüküm vererek onu beraat ettirmedeki hatası ona ceza vermede gösterdiği hatalardan daha hayırlıdır.” (Tirmizî, Hudûd, 2).

Yunus Vehbi YAVUZ

UÜ İîâhiyat Fakültesi

Bu ve diğer konularda inşallah sizin önerilerinizi alacağız. Teşekkür ediyorum.

İbrahim Kâfi DÖNMEZ

MÜ İîâhiyat Fakültesi

Teşekkür ederiz sayın hocam. Canlı örneklerle somut bir anlatıma kavuşturdu tebliğini. Tabi ki tebliğin tamamını sunma fırsatı olmadı. Sonra gelecek daha soyut bir başlık taşıyan tebliğ için de bir hazırlık sağlamış oldular. Değerli tebliği için teşekkür ediyoruz. “İmâm Ebû Hanîfe’nin Kişilik Yapısı” başlığını taşıyan tebliğin daha soyut olacağını sizler de tahmin edersiniz. Değerli bilim adamları bilirler ki geleneğimizde bazı âlimler çok yoğunluklu eserler yazarlarsa başkaları onun eserlerini şerh ederler. Her ne

kadar Müzakereler burada şerh imkânı sağlamaya yönelik ise de, bazı âlimler yoğunluklu eserlerinin şerhini bizzat kendileri yapmışlardır. Şimdi değerli tebliğ sahibi hocamız Hayati Hökelekli Bey kendi tebliğinin şerhini de kendisi yapacak. Müzakerecisi yok. Dolayısıyla süresini de ona göre kullanacaklar. Buyurun efendim.